

Pedagogická
fakulta
Faculty
of Education

Jihočeská univerzita
v Českých Budějovicích
University of South Bohemia
in České Budějovice

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Pedagogická fakulta
Katedra slovanských jazyků a literatur

Bakalářská práce

Jiráskovo Temno – pokus o interpretaci na základě archivních materiálů

Vypracovala: Klára Filová
Vedoucí práce: prof. PhDr. Miloš Zelenka, DrSc.

České Budějovice 2016

Prohlašuji, že svoji bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

V Českých Budějovicích dne

.....

Klára Filová

Poděkování

Ráda bych poděkovala panu prof. PhDr. Miloši Zelenkovi, DrSc. za odborné vedení, ochotu, cenné rady a zapůjčení jinak těžko dostupné odborné literatury. Dále děkuji pracovníkům Památníku národního písemnictví za umožnění nahlédnutí do archivního fondu Aloise Jiráska.

Anotace

Bakalářská práce se zabývá románem *Temno*, který je považován za vrcholné dílo Aloise Jiráska. První část je věnována jeho životu a dílu. Poté se práce zaměřuje na genezi, vývoj a literárně-kritickou reflexi románu během 20. století. S využitím manuskriptologické metody se zabývá rukopisem a eventuálními rozdíly různých vydání *Temna*. Práce rovněž využije Jiráskovu soukromou korespondenci týkající se *Temna*, a následně se pokusí prostřednictvím recepčního horizontu vymezit symbolickou hodnotu tohoto díla v české kulturní tradici.

Abstract

This bachelor thesis deals with the historical novel *Temno*, a Alois Jirásek's masterpiece. The first part speaks about his life and works and subsequently the attention is focused on the genesis, the development and the literary-critical reflection of the novel during the 20th century. It's been used a manuscriptology method to point out the possible handwriting differences in the various editions of the novel. The thesis reports the Jirásek's private correspondence where he wrote about *Temno* and then it defines the symbolic values of this novel in the traditional czech culture.

Obsah

ÚVOD	7
1 ALOIS JIRÁSEK	8
1.1 Život	8
1.2 Dílo.....	10
2 TEMNO	13
2.1 Geneze a prameny Temna	13
2.2 Temno v literárně-kritické reflexi	17
2.2.1 Po vydání	17
2.2.2 Za první světové války	19
2.2.3 30. léta 20. století	20
2.2.4 Protektorát Čechy a Morava	20
2.2.5 Únor 1948.....	21
2.2.6 Listopad 1989	22
2.3 Temno posilou vojáků na frontách.....	22
3 INTERPRETACE TEMNA	25
3.1 Pokus o vlastní interpretaci.....	25
3.2 Interpretace na základě odborné literatury	30
4 RUKOPIS TEMNA Z POHLEDU MANUSKRIPTOLOGICKÉ METODY	36
5 SOUKROMÁ KORESPONDENCE	41
5.1 Informace k Temnu	41
5.2 Ohlasy na dílo	43
ZÁVĚR	49
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	50

ÚVOD

Předmětem zájmu této bakalářské práce je román *Temno*, považovaný za vrcholné dílo Aloise Jiráska. Přestože se jedná o jedno z nejznámějších a nejčtenějších děl české literatury, i v současné literární historiografii nejsou k dispozici věrohodné údaje objasňující okolnosti geneze a textového růstu románu. Cílem je tudíž přispět k jeho interpretaci.

Práce se zajímá o rozdíly v různých vydáních románu od rukopisné podoby přes časopisecký otisk až po některé z prvních vydání, které mohlo být limitováno atmosférou první světové války (např. vliv cenzury). Dále se také pokusí interpretovat fungování díla v české kultuře 20. století a vymezit kontury jeho často protikladného ohlasu.

Kompozičně je práce rozdělena na pět kapitol. První část je nejprve věnována stručnému životopisu Aloise Jiráska a seznámení s jeho dílem, kterému zasvětil celý svůj život.

Další kapitoly se zaměřují na samotné *Temno* a s ním spojené Jiráskovy archivní materiály, které jsou uloženy v Památníku národního písemnictví. Soustředí se nejprve ku genezi románu, k jeho pramenům a literárně-kritické reflexi během 20. století. Poté se pokusí o interpretaci díla.

Čtvrtá část se prostřednictvím manuskriptologické metody zabývá srovnáním různých vydání *Temna*. Poslední část práce se bude věnovat zkoumání soukromé korespondence Aloise Jiráska týkající se *Temna*, která podhaluje některé Jiráskovy zdroje informací pro román a také následné reakce na něj.

1 ALOIS JIRÁSEK

1.1 Život

Alois Jirásek se narodil 23. srpna 1851 v Hronově jako čtvrté dítě pekaře a rolníka Josefa Jiráska a Vincencie Jiráskové. Otec si vážil vědomostí, vzdělání i řemesla, matka ráda četla a byla pamětnicí a vypravěčkou mnoha pohádek a pověstí. Od ní pravděpodobně zdědil Jirásek svůj vypravěčský talent. V chudé rodině bylo devět dětí, ovšem tři brzy zemřely. Z rodinné korespondence vyplývá, že rodina měla finanční starosti, které vedly k prodeji chalupy. Později rodičům s financemi pomáhal právě syn spisovatel.

Jiráskovi sourozenci, dvě sestry a tři bratři, zůstali v rodném kraji a Aloisovi zprostředkovali informace a různé kontakty potřebné pro jeho literární práci. Aloise nejprve táhla do rodného hnízda touha rodině pomoci, ke které se později přidával také zájem literáta o důvěrně známé příběhy z Hronova. Hronov se stal jeho věčným domovem a vracel se do něj každé léto i s vlastní rodinou.¹

Gymnázium v Hradci Králové zakončil úspěšně složenou maturitní zkouškou v roce 1871 a uvažoval o pokračování studií na univerzitě v Praze. Byl rozhodnutý stát se spisovatelem, ovšem tímto povoláním bylo téměř nemožné se v Čechách uživit. Mladí lidé s ambicemi být spisovateli si tedy hledali povolání, které je zajistí a zároveň poskytne dostatek času na psaní. Tehdy to nabízela advokacie a učitelství, a tak se rozhodl pro dráhu učitele dějepisu na střední škole a nastoupil na pražskou Filozofickou fakultu Karlovy (tehdy Karlo-Ferdinandovy) univerzity. Zde se seznámil například s Josefem Thomayerem, Mikolášem Alšem nebo Josefem Václavem Myslbekem, kteří se stali Jiráskovými celoživotními přáteli.

Z dochovaných zápisků můžeme usoudit, že Jirásek během tří let na univerzitě velmi vyzrál. Nejranější zápisník z gymnázia je plný výpisků z četby, zatímco v následujícím (z let 1874-1875) najdeme již kresby, které dominují všem dalším zápisníkům, ale také poznámky k *Filozofské historii*, ke *Skalákům* i k románu *Na dvoře vévodském*.²

O volné místo učitele se začal zajímat ještě před koncem svých univerzitních studií. S žádostí přišel i za zemským školním radou Václavem Svobodou, který mu dal

¹ JANÁČKOVÁ, J. 1987 (str. 15–18)

² Tamtéž (str. 26–40)

naději, že se nějaké místo objeví, ale pravděpodobně nebude v Praze. Nakonec obdržel dopis s nabídkou suplentského místa (tzv. pomocného učitele) na gymnázium v Litomyšli a to okamžitě přijal. Na tomto místě byl velmi spokojený a rozuměl si s ředitelem, ale kvůli malému platu se nakonec rozhodl odejít. Po složení státní závěrečné zkoušky v červnu 1876 se mu naskytla možnost přijmout místo skutečného učitele na základní škole v Litomyšli. Platově si ale příliš nepomohl, a navíc si zde nerozuměl s ředitelem školy Karlem Böhmem.

V době volna se nejraději zabýval svou literární tvorbou. S tím bylo spjato bádání v historických materiálech a literatuře. Rád chodíval na procházky a výlety s přáteli, ale také do hostince a na studentské plesy, na kterých rád tancoval.³

Zřejmě v roce 1877 se v Litomyšli seznámil se svou nastávající Marií Podhajskou. Zamilovali se do sebe, přestože její rodiče tomuto vztahu nepřáli. Chudý profesor, který byl v nepřízni svého ředitele a který se svým malým platem pomáhal rodičům s dluhy, jim nepřipadal být vhodným nápadníkem. Mladí milenci se přesto zasnoubili a 12. srpna 1879 byla svatba.⁴

Marie byla žena velmi trpělivá, oddaná a milující, a i přes své chatrné zdraví se starala o domácnost téměř sama, protože Jirásek byl velmi zaneprázdněn psaním. Občas také podnikal studijní cesty po Čechách i za hranice, ale vždy mu Marie musela psát v dopisech, co se doma děje, protože se mu velmi stýskalo. V této potřebě kontaktu s rodinou byl podobný svým hrdinům. Stejně jako pro ně byl i Jiráskovi domov důležitou oporou i útočištěm.

Mladým manželům se narodilo sedm dětí.⁵ V této šťastné době do roku 1885 napsal celou řadu prací, mimo jiné svůj román *Psohlavci*. Rok 1885 byl ale pro Jirásku tragický, zemřela čtyřletá dcera Marie a on se s její smrtí nikdy úplně nevyrovnal. Přestal dokonce na čas psát a následující román pak byl ten nejsmutnější – *Skály*.

Přestože přilnul k Litomyšli, toužil Jirásek především kvůli své práci stále více po Praze. Snaha o získání místa byla v roce 1888 konečně úspěšná a Jirásek byl jmenován profesorem na gymnázium v pražské Žitné ulici, kde vyučoval do svého penzionování roku 1909.⁶

Návratem do Prahy začalo Jiráskovo vrcholné období. Až zde vznikají všechna dramata i největší románová díla. V zájmu boje národa za svobodu si stanovil za cíl

³ VORLÍČKOVÁ, M. 1996 (str. 7–23)

⁴ Tamtéž (str. 47–53)

⁵ JANÁČKOVÁ, J. 1987 (str. 47–48)

⁶ VORLÍČKOVÁ, M. 1996 (str. 69–80)

rozsáhle realisticky zobrazit národní dějiny. Cesta k němu ale nebyla jednoduchá. Kromě vrcholné slávy poznal Jirásek v Praze i veliké rozčarování z kritiky, kterou v Litomyšli nezažil. Většina čtenářů i někteří kritici jeho díla stále přijímali s vděčností, poskytovala jim naději a sílu v těžké době, krutě ho ale napadali kritici především z České moderny.⁷

Jirásek se také zajímal o veřejné dění a jeho veřejná činnost mu zabírala mnoho času. Byl členem České akademie pro vědu, slovesnost a umění, Královské české společnosti nauk, zasedal v porotách literárních soutěží a literatuře se věnoval v Umělecké besedě nebo ve spolcích Máj a Svatobor. Spolupracoval na *Ottově slovníku naučném*, přednášel veřejně a podílel se na mnohých dalších aktivitách. Byla mu také nabízena členství v různých politických stranách, která nejprve odmítal, protože se obával, že je zajímavý jen pro své slavné jméno. Nakonec se ale v letech 1918–1920 stal členem Národního shromáždění a do roku 1925 byl v senátu za národně demokratickou stranu.

V Praze byl Jirásek šťastný i v rodinném životě, přestože neměl na rodinu mnoho času. Byl velmi zaneprázdněn školou, literární prací, veřejnou činností i korespondenčními a společenskými vztahy. Ale s tím, jak děti dospívaly, přibývaly Jiráskovi starosti o jejich studium, provdání dcer a také o synovu vojenskou službu. Starosti mu dělalo i zdraví jeho ženy. Sedm porodů, několikerá změna bydliště a starost o celou rodinu ji velmi zatížily a bývala často nemocná. Sám Jirásek až do 70-ti let oplýval pevným zdravím, teprve poté se na něm začalo podepisovat stáří.⁸ Na konci roku 1921 začal být Jirásek velmi nemocný. Jeho zdravotní stav se v dalších letech zhoršoval. Slábl mu sluch i zrak a pracovat mohl čím dál méně.

V roce 1927 zemřela Marie Jirásková a svou ženu následoval Alois Jirásek o tři roky později – zemřel 12. března 1930. Oba byli pochováni na hřbitově v Hronově.⁹

1.2 Dílo

Jirásek je autor vzbuzující mnoho protichůdných názorů od naprostého odmítnutí k naprostému obdivu. Autor, který několik desítek let tvořil na výsluní obdivu

⁷ VORLÍČKOVÁ, M. 1998 (str. 8–9)

⁸ Tamtéž (str. 98–100)

⁹ Tamtéž (str. 161–169)

čtenářů a u jehož dveří se předbíhali redaktoři i nakladatelé a ucházeli se o téměř ještě nezapočaté práce.¹⁰

Od prvních známek talentu se pokoušel psát povídky i verše, avšak jako první zveřejnil baladu *Žena podloudníkova* (1871). V uchovaných zápisnicích z let 1874-1875 ale můžeme již najít zápisky k historickým povídkám a románům.¹¹

V jeho životě i díle je patrný odraz komplikovaného vývoje české společnosti 2. poloviny 19. století a prvních třiceti let století dvacátého. Svým uměním posiloval národ, napomáhal udržování národní paměti v nesvobodných dobách a podal mu výjimečný obraz důležitých období z jeho historie od starých pověstí přes husitství až k národnímu obrození.¹²

Staré pověsti české vyvolávaly svým kouzlem zájem o dávné příběhy a osudy, revoluční boj za svobodu oslavovala díla z husitské doby (*Proti všem, Bratrstvo, Mezi proudy*) a romány týkající se selských bouří (*Skaláci, Psohlavci, Skály*). Významnou práci buditelů zobrazovala díla z obrozenské doby např. *F. L. Věk, U nás a Filozofská historie* a naléhavě také působila dramata např. *Lucerna* a *Pan Johanes*. Během první světové války pak měly důležitou roli dva romány - velkolepé *Temno* a nedokončený *Husitský král*.

Jirásek toužil ale především po tom, aby jeho dílo bylo posílením a poučením pro přítomnost a ne pouhým literárním zobrazením naší minulosti.¹³

Kromě těchto děl napsal Jirásek mnohá další, mimo jiné dvoudílné memoáry *Z mých pamětí*, ve kterých zprostředkoval své vzpomínky od dětství v Hronově přes pražská studia až k profesorskému působení v Litomyšli.

V roce 1852 napsal František Palacký v dopise Karlu Havlíčkovi, že by národ potřeboval nějakého Waltra Scotta. Tím nastínil povědomí naší země o své minulosti a vyslovil nutnost důkladně obeznámit obrozující se národ s jeho dějinami. Jirásek jako kdyby jej vyslyšel, vložil své historické znalosti i své dílo do služeb národa, čímž mu také dal jistou mimoestetickou funkci. Tvořil si celou koncepci historie našeho národa a s konkrétním úmyslem pak pátral po odborných zdrojích.¹⁴

Historii si zamiloval již v mládí, studoval ji na filosofické fakultě a později také vyučoval. Byl tedy historikem z povolání a měl mnoho vědomostí v tomto oboru, proto

¹⁰ JANÁČKOVÁ, J. 1987 (str. 7)

¹¹ Tamtéž (str. 57)

¹² VORLÍČKOVÁ, M. 1995 (str. 7)

¹³ VORLÍČKOVÁ, M. 1998 (str. 118)

¹⁴ PEŠAT, Z. 2000 (str. 7)

také nebylo překvapením, že jí zasvětil i své umění. Kvůli této zvláštní historické povaze děl dokonce můžeme Jiráska nazvat českým kronikářem.

Již ze studií věděl, že historie musí mít především pramennou základnu a podle toho také postupoval. Jeho důkladné bádání dávalo dílům i hodnotu historickou. Dílo bylo tím plastičtější a životnější, čím hlouběji se Jirásek v pramenech dostával. Prameny ale nebyly důležité jen pro historickou cenu, ale také pro uměleckou hodnotu děl. Pokud Jirásek čerpal pro něj z do té doby neobjevených a bohatých pramenů, projevila se v jeho díle rovněž radost z jejich nalezení. Toho si všímáme většinou v prvních svazcích děl nebo v knihách z doby, ve které bádá poprvé (například v *Temnu*).¹⁵

Jirásek je také dokonalý realista, který nechce své čtenáře oklamávat. Nezobrazuje jen milé postavy a nepřikrášluje lidový život, naopak ho ukazuje takový, jaký je, a právě proto jsou jeho příběhy tak silné. Protože opravdový život je silný sám o sobě a žádný umělec ho nedokáže zesílit uměle. Ukazuje také, kolik síly je skryto v našich dějinách. Na základě toho se z něj stal pěstitel a později dokonce mistr historického románu.¹⁶

¹⁵ NEJEDLÝ, Z. 1949 (str. 19–50)

¹⁶ Tamtéž (str. 7–8)

2 TEMNO

2.1 Geneze a prameny Temna

Jiráskova kniha *Temno*, která mezi lety 1912–1915 vycházela na pokračování v časopise *Zlatá Praha*, vychází knižně 16. dubna 1915 k pětistému výročí upálení Mistra Jana Husa. Mnoha literárními historiky je pokládána za vrchol Jiráskovy literární tvorby a je také jeho posledním dokončeným románem. Připomíná národu nejtěžší časy pobělohorského období, kdy byl deptán jezuitismem. Tento neradostný obraz ale překvapivě vyvolal během první světové války u čtenářů protikladnou odezvu. Místo pasivity a resignace tu byla víra a naděje v lepší budoucnost. Věřili, že i tentokrát národ zlou dobu překoná a vyjde z ní jako vítěz.¹⁷

Jen do konce války bylo *Temno* vydáno pětkrát a mnoho knih se dostalo také k vojákům na fronty a k politickým trestancům.¹⁸ Sám Jirásek navštívil svého syna Jaromíra na vojně, což bylo pro českou kolonii velkým povzbuzením v jejich vlasteneckých a odbojových snahách. *Temno* bylo pro vojáky podle Jaromíra evangelium v těžkých dobách a jeho představený nazval Jiráska „generalissimem ducha národního“.¹⁹

Jirásek se na vrcholu tvůrčích sil chtěl pokusit velkým románem vyrovnat s národním traumatem. Románem, který nebude soudit, ale ukazovat, jak se v té době žilo.²⁰

Jirásek se zde děsí toho, že čeští lidé se ztotožnili s tím, co mělo být zhoubné a rozšiřují to kolem sebe, čímž zároveň rozšiřují smrt. Zhasla v nich jiskra života a nastává temno. To je podstatou tohoto historického obrazu – *Temna*. Zde je zaznamenán úpadek českého národa v tehdejší době. Nejhorší tedy nejsou jezuité, kteří se snaží o ponížení českého národa, ale sama ta část národa, která se stává nástrojem temna.²¹

Temno je rámováno dvěma slavnostními událostmi – korunovací Karla VI. roku 1723, která je vyprávěna přímým účastníkem, a svatořečením Jana Nepomuckého roku

¹⁷ PEŠAT, Z. 1954 (str. 67)

¹⁸ JANÁČKOVÁ, J. 1987 (str. 432)

¹⁹ VORLÍČKOVÁ, M. 1998 (str. 112)

²⁰ JANÁČKOVÁ, J. 1987 (str. 432)

²¹ NEJEDLÝ, Z. 1949 (str. 181–182)

1729. Ta je vrcholným triumfem katolické protireformace.²² Hlavní děj se odehrává ve východních Čechách a v barokní Praze.

Po korunovaci se ocitáme na panství Skalka v Orlických horách. Žije zde regent Lhotský s velmi zbožnou starší slečnou Polexinou, myslivec Machovec s dětmi Helenkou a Tomášem a také správce Čermák. Helenka slouží u slečny Polexiny a nikdo netuší, že Machovcovi jsou tajnými evangelíky a schovávají zakázané knihy. Tuto skutečnost ale odhalí správce Čermák a přivede na Skalku pátera Koniáše a jezuitské inkvizitory. Machovcovi se v poslední chvíli podaří utéci, ale většina jeho knih je zabavena. Helenka s Tomášem jsou poté posláni do Prahy na převýchovu do katolické rodiny. V postavě Machovce Jirásek zobrazil trápení českých evangelíků a přetvářku, ve které museli kvůli protireformaci žít a která tížila duši i svědomí.²³ V Praze Tomáš pracuje na vinicích a dál se setkává s příznivci nekatolické víry. Jeho sestra zatím slouží v rodině a je na ní vyvíjen velký tlak převýchovy.

Nekatolička Helenka v románu vystupuje jako symbol tragédie naší země. Nešťastně se zamiluje do budoucího katolického kněze Jiřího a odmítá kvůli němu bratrův plán na emigraci. Přestože je láska opěťovaná, Helenka si uvědomuje, že by nebyla šťastná a nakonec utíká za otcem a bratrem do ciziny. Stále ale pohlíží směrem k Praze a Jirásek jejím prostřednictvím věnuje celé české nekatolické emigraci tesklivá slova na závěr: „Ba, nezapomněla.“²⁴

Jiráskovi se podle Jana Fialy výborně podařilo vykreslit celkovou podobu doby. Zcela jednoduše a bez dlouhých popisů vystihl různé stránky i celkový obraz nejhlubšího temna. Čtenář se zde dokonce bez rozsáhlých výkladů seznámí s českým barokním písemnictvím prostřednictvím toho, o jaké knihy se zajímaly postavy *Temna*. Byla tu například Hájkova *Kronika česká*, zmínky o Bohuslavu Balbínovi nebo ukolébavka Václava Michny z Otradovic *Chtíc, aby spal*. To nejlepší z českého písemnictví ale čtenář poznává jako knihy, které jsou určeny ke zničení.

Temno je také oslavou barokní hudebnosti. Často zní zpěv a hudba, ať už jsou to písničky z hospod, koledy, hudba z chrámů, Tomášovo troubení na lesní roh nebo zpěv statečných srdcí na tajných schůzkách evangelíků.

I když autor zobrazil jednotlivé postavy jako skutečné lidi s dobrými i špatnými povahovými rysy, důležité jsou především jejich charakteristiky. Jejich velká úloha je v nesení myšlenky pro poznání temna, ať jsou na té či oné straně zápasu, který probíhal

²² PLÁNSKÁ, B. 2000 (str. 40)

²³ FIALA, J. 2009 (str. 118)

²⁴ VORLÍČKOVÁ, M. 1998 (str. 87)

v protireformačních Čechách. Jirásek netvořil černobíle a nezjednodušoval, ani nevytvářel uměle rozpor, že by hodní měli být evangelíci a zlí katolíci.²⁵

Temno má u Jirásky daleko větší význam než jen rekatolizaci a náboženský útlak. Temný je u něj svět, který brání lásce kvůli rozdílným názorům. Temná je slepá víra v autority i veškerá nesnášenlivost.

Pojem „temno“ podle studie V. Grünwalda o staročeských glosách pochází ze 13. století a jako jedno z 86 staročeských slov se vyskytuje ve starých hebrejských textech.²⁶

Temno bylo v Čechách považováno za hodné Nobelovy ceny, na kterou byl Jirásek několikrát neúspěšně navrhován.

Max Švabinský v dopise Aloisi Jiráskovi ze dne 14. června 1915 dokonce napsal: „*Celý národ veřejně by se měl Vám poděkovati za dílo tak krásné, jak jest Vaše Temno. Jest to snad nejkrásnější dílo, které jste napsal.*“²⁷

Temno vznikalo v Praze v Jiráskově bytě v Resslově ulici. Autor jej psal již v důchodu a výjimečně svědomitě se na něj připravoval. Jeho rukopis, který byl připsán Zikmundu Winterovi a Josefu Václavu Sládkovi, byl zachován v pozůstalosti Aloise Jirásky.

V mnoha jeho zápisnicích najdeme zápisky a kresby k tomuto dílu. Podle výpisků ve studijních materiálech můžeme usoudit, že autor znal veškeré dostupné historické dokumenty k tomuto tématu. Marie Vorlíčková uvádí, že myslivce Svobodu, který byl popraven pro nekatolickou víru, Machovce, který se svou rodinou utekl do žitavské emigrace, nebo informace o tajných nekatolických obřadech prováděných na panství Opočno, si Jirásek vzal z *Dějin prstonárodního hnutí náboženského v Čechách*, které napsal jeho přítel Antonín Rezek. Další informace získával Jirásek také z knih Antonína Podlahy, z *Dějin české literatury* Jaroslava Vlčka, z ostatních prací Antonína Rezka, Tomáše Bílka, Josefa Volka nebo dalších historiků opírajících se často o prameny z archivů pražského arcibiskupství.²⁸

Odborníci shodně obdivují Jiráskovu historickou přípravu na toto dílo. Přípravné zápisky jsou skutečně velmi rozsáhlé. Zároveň obsahují známky Jiráskova výběru a hodnocení, které byly řízeny především myšlenkou rovnocennosti všech lidí, a také

²⁵ FIALA, J. 2009 (str. 113–118)

²⁶ MIKULÁŠEK, A. et al., 1998 (str. 173–174)

²⁷ VORLÍČKOVÁ, M. 1998 (str. 118)

²⁸ Tamtéž (str. 85–86)

ideou náboženské i názorové tolerance.²⁹ Jiráskovo velké badatelské zaujetí dokazuje mnoho drobných pramenů, ze kterých čerpal – drobné modlitbičky, dochovaná jezuitská kázání, dobový tisk o vjezdu Karla VI. do Prahy, Rosenmüllerovy české noviny z 18. století, zápisy z městských knih i popisy velkolepých protireformačních slavností. Skvěle jsou tu také zobrazeny příběhy pronásledovaných nekatolíků i jejich nadšeně čtené a poté nelítostně ničené knížky.

Jirásek se, mimo četby historické literatury 19. století, zajímal také o dobovou literaturu a archivní prameny z 1. poloviny 18. století a věnoval jejich zkoumání mnoho času. Z tohoto důvodu *Temno* můžeme považovat nejen za dílo umělecké, ale také historicky objevené. Počátek vlády Karla VI. je v naší historii opravdovým temnem a téměř nic jsme o něm nevěděli. Až Jirásek jako první se začal o tuto dobu zajímat, a i přes nechutnost těchto pramenů se jimi propracoval až k její podrobné podobě. I z toho důvodu je *Temno* historicky tak významné a doplňuje dokonce vědeckou literaturu o té době.³⁰

Významné prameny o Praze 18. století k *Temnu* poskytl Jiráskovi jeho bývalý pražský žák a archivář hlavního města Prahy akademik univ. prof. Václav Vojtíšek, s kterým udržoval dobré vztahy.

Historik Antonín Novotný napsal, že autor *Temna* musel obsáhnout materiál tak ohromný, že jen člověk s Jiráskovou fantazií a talentem to zvládl jako barokní malíř, který štětcem kouzlí plátno.³¹

O problémy exulantů se zajímal například Gustav Adolf Skalský, který také údajně přivedl Jiráska na myšlenku napsání *Temna*.

Podle Flory Kleinschnitzové Alois Jirásek v románu věrně beletristicky interpretuje Vlčkovy vědecké poznatky, které shromáždil v díle *Dějiny české literatury*. Tento svůj názor uveřejnila v článku *Prameny „Temna“* ve sborníku vydaném na počest 70. narozenin Aloise Jiráska. Z Vlčkova díla podle ní Jirásek čerpá kulturní ráz doby, hlavní dějovou linii a také některé hrdiny z románu. Vnitřní struktura *Temna* je podle ní založena spíše na historii písemnictví než na vnějších dějinách národa. Proti tomuto přecenění významu *Dějin české literatury* pro své dílo právem protestoval sám Jirásek. K jeho zklamání autorka podle něj ukázala malou znalost skutečně širě dobových pramenů, se kterými pracoval.³²

²⁹ JANÁČKOVÁ, J. (str. 426)

³⁰ NEJEDLÝ, Z. 1949 (str. 51–52)

³¹ VORLÍČKOVÁ, M. 1998 (str. 86)

³² KLEINSCHNITZOVÁ, F. 1921 (str. 159–162)

2.2 Temno v literárně-kritické reflexi

„Jeden spor za druhým, velebení i zatracování – a přitom trvalý čtenářský a vydavatelský zájem provázely větší část dlouhé literární dráhy Aloise Jiráska.“³³

2.2.1 Po vydání

Temno nejvroucněji uvítal Jindřich Vodák v časopise *Čas*, jako „*velkou věc, jakých žádně písemnictví nemůže mít mnoho.*“ S velkým porozuměním zde ocenil „*psychologickou bystrost, jež budí prostě úžas, jak umí postihnout každou chvíli v životě svých lidí ve shodě s celou jejich povahovou tvářností*“³⁴ a zároveň vyzdvihl národní význam této knihy.

Ve *Zlaté Praze* v roce 1915 je vyobrazen Jiráskův velký, zdobený portrét a K. B. Mádl pojmenovává v úvodníku *Temno* jako „*událost naší národní kultury, nemající v českém písemnictví hned tak rovnocenné*“.³⁵

Také Viktor Dyk i přes své dřívější připomínky k Jiráskovu umění *Temno* vítá. Tvrdí dokonce, že Jirásek v té době není úplně doceněn a to i přes to, že jeho dílo bylo všeobecně uznáváno a především podání historie bylo vysoce hodnoceno. Podle něj až si lidé uvědomí, co Jirásek vykonal pro přiblížení minulosti národu, budou přikládat dílu ještě větší význam. V časopise *Lumír* v roce 1915 napsal: „*Vážná doba dnešní nutí k přemýšlení o tom, jak mohutnou silou může být historické uvědomění a jakou strašnou slabostí nedostatek smyslu historického, uvědomění zákonů vývoje a základních pouček, kterým nás naučily věky minulé. Dík tudíž neúnavnému Jiráskovi za to, co vykonal pro historické uvědomění našeho národa. Jeho „Temno“ přinese světlo tam, kde ho třeba.*“³⁶

Rovněž Arne Novák, tlačěn dobou, upravuje své dřívější nepřátelské názory na Jiráska. Ve stati, kterou uveřejňuje v časopise *Květy*, některé své názory mírní, dokonce i odvolává. Oceňuje velkolepost knihy i prokreslenost jejích postav, ale konečně také vidí národně-výchovný přínos díla. Uvádí také, že i ten, kdo měl dříve k Jiráskovi výhrady, přistupuje k němu nyní s vděčností. Nazývá ho učitelem národní energie a víry.

³³ JANÁČKOVÁ, J. 1987 (str. 459)

³⁴ PEŠAT, Z. 1954 (str. 69)

³⁵ Tamtéž (str. 68)

³⁶ Tamtéž (str. 69)

Neznamená to ale překlenutí propasti mezi Jiráskem a Novákem a stále zde cítíme odlišný názor na svět. Novák vytýká Jiráskovi například jeho demokratismus a z celé kritiky je vidět, že Novák Jiráska opravdu nechápe a k jejímu napsání byl jen stržén dobovou situací. Po válce tuto tezi dokazuje svým návratem k původním názorům na Jiráska.

I během světové války se ale objevily hlasy, které *Temno* odmítaly. Patřili mezi ně například nepřátelé Jiráskova díla z 90. let 19. století a také Arnošt Procházka. Protože Procházka v atmosféře první světové války nemohl napadat ideovou stránku díla, tím ostřeji kritizuje stránku uměleckou. Podle něj za kladnou kritiku může jen davová hypnóza a absence objektivnosti. Ve svém díle *Diář literární a umělecký* uvádí, že Jiráskovi chybí „tvůrčí genius“ a schopnost rozvíjet děj a je umělecky slabý. Také se mu nelíbí jazyk díla, který nazývá chudou češtinou. Jeho kritika působí spíše jako nenávisť vůči Jiráskovi, protože jak uvádí Zdeněk Pešat, kdyby to opravdu bylo dílo chudé, těžko by mohlo vzbudit takový spontánní zájem.³⁷

V reakci na pozitivní přijetí díla a úspěch u čtenářů odsoudila *Temno* v roce 1915 v hradeckém časopise *Obnova* také katolická kritika. Podle ní Jirásek tímto dílem „nevlastenecky dělí a rozjitřuje“ v těchto těžkých časech kdy národ má být jednotný.³⁸

Přemysl Šámal, člen české odbojové organizace Mafie, v článku *O chystaném konfiskaci Temna* uvádí, že byl v dubnu 1916 informován od svého přítele Dr. Zdeňka Vorla o chystaném zabavení Jiráskova *Temna* policií. Protože *Temno* působilo na lidi přímo zázračně, chtěli se jej pokusit zachránit. Informovali těžce nemocného nakladatele J. Ottu, který uvedl, že autor se chystá jednat osobně. Nakonec bylo riziko konfiskace zažehnáno.³⁹

Proti *Temnu* vystoupil také Jan Voborský. Akceptoval jeho uměleckost i historickou hodnotu, odmítal ale základní ideu díla a Jiráskův náhled na jezuity. Vytýkal mu také jeho souznění s evangelíky, kteří se podle Voborského přetvařovali před okolím, zapírali svou víru, rozšiřovali špatné knihy a utíkali do protestantské ciziny.

V časopise *Hus* v roce 1915 vyšel článek příkře odsuzující Jiráska za to, že v *Temnu* nenaznačuje, na čí straně vlastně stojí. Ten vyvolal nesouhlas a v časopise došlo k prudké výměně názorů. Jiráska se zde zastal například Jan Kozák.

³⁷ PEŠAT, Z. 1954 (str. 68–74)

³⁸ JANÁČKOVÁ, J. 1987 (str. 433)

³⁹ ŠÁMAL, P. 1921 (str. 421)

V časopise *Čech* zase uveřejnil článek o *Temnu* autor podepsaný symbolem „v“. Měl připomínky například k evangelíkům, nebo k tomu, že kniha zbytečně obnovuje staré spory. Celkově ale tuto knihu hodnotí skvěle a velmi se mu líbí umělecké vykreslení Helenky. Říká, že ho dílo naplnilo smutkem národním.

Později bylo *Temno* vysoce hodnoceno také v zahraničí a v roce 1926 překládáno do angličtiny a holandštiny. Jirásek byl za ně jako první mezi českými a slovenskými spisovateli zvolen čestným členem PEN Clubu v Londýně.⁴⁰

2.2.2 Za první světové války

Ve světovém válečném konfliktu v letech 1914–1918 byli čeští vojáci nuceni bojovat za Rakousko-Uhersko proti svým slovanským spřízněncům. Začal se formovat česko-slovenský zahraniční odboj, který se snažil o vytvoření samostatného státu a zesiloval také odpor českých obyvatel vůči národnostní politice vídeňské vlády. Kvůli tomu se také stupňovaly její protičeské perzekuce, které se zřetelně dotýkaly i českého školství. Diskriminační opatření se týkala především textů českých učebnic a fondů žákovských knihoven, které měly být kontrolovány, aby v dětech nebyl pěstován jednostranný český patriotismus oproti rakouskému vlastenectví. V říjnu 1915 tudíž proběhla přísná revize a oficiální čistka žákovských knihoven.

Na seznamu nežádoucích se ocitly také čítankové texty a knihy Aloise Jiráska. Především historické povídky a romány měly být během válečného období kontrolovány, zda se v nich Jirásek nedopustil vlastizrádného činu vzýváním Husova kultu a oslavy husitství jako nejslavnější éry české historie. Takovým zásahům byl vystaven i román *Temno*. Z knihoven byl zemskou školní radou 15. prosince 1916 vyřazen, a stejně tak byl zakázán i jeho nákup pro literární výuku. Především v závěrečné fázi tohoto národně osvobozenického zápasu totiž kniha připomínala čtenářům demokratické ideály kališnických předků, jejich touhu po svobodném životě a snahu po zachování národní identity. Vyjadřovala ideovou podstatu absolutistické vlády Habsburků, symbolizovanou kultem Jana Nepomuckého, čímž vyznívala silně protirakousky.

Nesmyslné cenzurní škrty, policejní zásahy a „protijiráskovská“ diskriminační opatření rakouské mocnosti v letech 1915–1917 způsobily, že Jirásek, do té doby

⁴⁰ FIALA, J. 2009 (str. 123–132)

věnující se pouze literatuře, se stal významnou politickou osobou nově se ustavujícího československého státu.⁴¹

2.2.3 30. léta 20. století

Několik typů kritiky *Temna* ze třicátých let 20. století představuje v *Dějínách v českém krásném písemnictví* Jiří Havlík. Prvním typem je konfesijní kritika, kterou najdeme například u Augustina Neumanna, Viléma Bitnara a Vladimíra Růžičky. Právě ve studii Vladimíra Růžičky *Temno dle Jiráska a dle historie* z roku 1933 je největší snaha o odmítnutí historické pravdivosti. Snaží se ji vyvrátit a obhájit tím tehdejší katolíky, bez ohledu na pramennou základnu Jiráskova díla, kterou možná ani nezná.

Dalším typem byla historická kritika Jiráskova díla od Antonína Novotného. Ten Jiráskovo dílo obhajoval před jinými kritikami. Dílo podle jeho názoru nemířilo proti nějaké vrstvě, ale systému podporujícímu strašné jednání. Novotný také uspořádal výstavu k *Temnu*, která ukazuje i jeho prameny.

Alois Jirásek zemřel 12. března 1930 a jedna ze zpráv o jeho smrti v závěru obsahovala výzvu: „*Ve chvíli jeho odchodu necht' umlkne hlas kritický a zní jen hlas vděčnosti*“. Ta ale byla nevyslyšena. Rozepře o Aloise Jiráska a o smysl a platnost jeho děl, které začaly již dávno v minulosti, pokračovaly s novou intenzitou. Například J. M. Augusta v *Lidových listech* vyzdvihuje Jiráskovu nestrannost, zatímco autor J. K. v totožném vydání, jen v jiném nekrologu, upozorňuje, že Jiráskova přílišná jednostrannost poškozuje příběh i postavy.⁴²

2.2.4 Protektorát Čechy a Morava

Ideologie Protektorátu Čechy a Morava a její kulturní politika byla typická svým nepřátelstvím vůči židům a s tím souvisejícím zkreslováním naší národní historie. Jiráskovým dílům naštěstí nebyl udělen úplný zákaz vydávání, jako jiným spisovatelům, pouze některá omezení a opravy, týkající se především židovských motivů. Vedle oficiální propagandy bylo dokonce Jiráskovo zobrazení historie vnímáno jako duchovní podpora v nešťastné době druhé světové války a patřil mezi nejvíce čtené české spisovatele.

⁴¹ TOMAN, J. 2001 (str. 23–30)

⁴² HAVLÍK, J. 2002 (str. 36–41)

K výročí deseti let od úmrtí Aloise Jiráska vyšel v protektorátním *Deníku novodobého národovectví* v roce 1940 článek nazvaný *Mistr českého historického románu*. Jirásek je v něm představován jako umělec, kterého po smrti oplakával celý prostý lid, jemuž byl učitelem. Velká část článku ale obsahuje jen popis Jiráskových údajných uměleckých chyb. Je zde kritizován například Jiráskův údajně nedokonalý popis krajiny, postavy jsou zobrazovány jen přes své činy a v dílech není žádný hlavní hrdina, ale je jím celý dav. Největší kritika je vůči románu *Temno*, které také bylo za okupace vydáno pouze jednou, právě v roce 1940. Toto dílo je údajně protireformační a tendenční. Mimo jiné může být vhodnou záminkou k brojení proti katolické církvi a nábožensky dezorientovat český lid. Článek také kritizoval Jiráskova dramata a to po stránce nejednotnosti děje, ale i kvůli údajnému nedostatečnému řešení psychologickému. Podobné výtky vůči Jiráskovým dílům později zaznívaly také v devadesátých letech 20. století ze stránek mnoha novin a časopisů, například z *Mladé fronty*, *Tvaru*, *Babylonu*, ale již mimo hledisek konfesijních.⁴³

2.2.5 Únor 1948

Únor 1948 všechno změnil. Za války sice mělo Jiráskovo dílo pro národ velký význam, ale po porážce sociální demokracie a potlačení revolučního úsilí národa bylo i Jiráskovo dílo zatlačeno do pozadí a udržováno jen lidovými čtenáři. Jak vzrůstala buržoasie, útoky vůči Jiráskovi přibývaly a až únor 1948 to zastavil.⁴⁴ Komunistický režim vymyslel a propagoval tzv. Jiráskovskou akci. Ta měla být součástí změny vědomí lidí. Jiráskovo dílo se mělo masově rozšířit a tím nahradit díla tehdejších oficiálně zakázaných spisovatelů. Jeho tvorba se měla stát inspirací a dokonce jakousi normou pro nové spisovatele. Normou se také začalo stávat jeho pojetí dějin. Za vrchol naší minulosti bylo prosazováno husitství a národní obrození a na tyto údajné tradice českého národa mělo být navazováno.

Této akci se věnoval sám prezident Gottwald, dále například ministr školství, věd a umění Zdeněk Nejedlý a předseda Společnosti Aloise Jiráska Albert Pražák. Hlavním smyslem akce, jak uvedl Gottwald ve svém proslovu, mělo být zdůraznění hodnoty a důležitosti děl Aloise Jiráska, kterého nazýval velikým národním a lidovým spisovatelem. Jeho díla chtěl dát do rukou lidu, a tak požadoval připravení vybraných Jiráskových spisů a následně jejich vydání, aby se dostaly mezi lidové obyvatelstvo.

⁴³ MIKULÁŠEK, A. 2001 (str. 39–41)

⁴⁴ NEJEDLÝ, Z. 1949 (str. 7–8)

Z toho důvodu také měly tyto knihy vyjít ve vysokém počtu nákladů a za nízkou cenu. Dalším účelem akce mělo být důsledné přehodnocení našich tradic i odkazu národní kultury a následná nová interpretace českých dějin.⁴⁵

2.2.6 Listopad 1989

Bohužel ani listopad 1989 neukončil téměř sto let trvající spor o Jirásku, o ideový a umělecký význam jeho díla. Přetvářející se společnost měla stále potřebu jeho dílo nově ideologizovat a odsuzovat. Nejdále v kritice dospěl v *Přítomnosti* z roku 1992 Josef Jedlička. Nařkl Jirásku z černobílého zprostředkovávání historie, skrytého antiklerikalismu a především z toho, že díky jeho falešné interpretaci dějin poddal se národ svodům marxismu a odnesl to poškozenou přítomností. Takovéto různé odsuzující názory byly často i bez znalosti celé záležitosti, přesto o to více razantní. Tím vyprovokovaly i tolerantního badatele Alexandra Sticha k tvrdému textu proti Jiráskovým kritikům. Ten uveřejnil v roce 1995 v *Lidových novinách* pod názvem *Kopací míč Alois Jirásek*. Psal zde o „nesnesitelné lehkosti povrchně předsudečného zneužívání jména a dobré pověsti jednoho z opravdových a významných českých literátů pro laciné publicistické efekty, neopřené o důvěrnou analytickou znalost konkrétních textů“ a že si „zvykáme na nesnesitelné žvanění, a to by se v slušné společnosti dělat nemělo.“⁴⁶

2.3 Temno posilou vojáků na frontách

Po vypuknutí světové války se začala tvořit zahraniční, revoluční armáda a byly zakládány knihovny, ve kterých byla nejčastější díla právě Jiráskova. Ti, kteří se s nimi seznámili, na ně upozornili své bratry, a tak se rozšiřovalo nadšení pro svobodu a samostatnost mezi tisíci syny čs. národa.

Generál R. Gajda označuje Jiráskovo *Temno* za význačnou vojensko-povzbuzující knihu, která našim vojínům za Rakouska v tom nejhorším temnu války byla útěchou a jasnou zářící hvězdou, vedoucí nás k pokoji a úplné svobodě. Díky četbě Jiráskových spisů byl zvyšován zájem vojáků o starou slávu našeho národa a odpor proti těm, kteří zotročili jejich vlast a chtěli národ vyhladit ze seznamu národů živých. Jiráskovo dílo splnilo svůj úkol doma v odboji i v zahraničních bojích a Gajda si je jist,

⁴⁵ BAUER, M. 2003 (str. 153–154)

⁴⁶ PEŠAT, Z. 2000 (str. 7)

že stejné oduševnění způsobí v přítomnosti i v budoucnosti mezi naší mladou armádou.⁴⁷

F. Šišma vzpomíná na Jiráskovo *Temno* ze svého srbského zajetí. Zde byla velká sháňka po českých novinách nebo knihách. Jakoukoli knihu by si zajatci rádi přečetli, ale žádných nebylo. I když je rodiny z domova posílaly, často se ztratily nebo je censura zamítla. Měli tedy obrovskou radost, když se v táboře objevilo Jiráskovo *Temno*, přestože jej nikdo neznal, protože vyšlo až během jejich zajetí. Nevěděli ani, jak se kniha do tábora mohla dostat a tím touha po ní jen vzrůstala. Dostat ji do rukou ale bylo těžké. Autor popisuje, že se mu knihu nepodařilo dlouho dokonce ani zahlédnout. Každý čtenář se s ní raději schovával, aby nebyl neustále dotazován, kdo ji má zamluvenu k vypůjčení jako další. A to štěstí, býti jejím čtenářem, nemělo mnoho lidí.

Poté byl s dalšími vojáky přesídlen a opět neměli žádnou knihu. Jednou při obchůzce ale narazil na schovaného čtenáře, který měl v rukou právě Jiráskovo *Temno*, a po dlouhém přemlouvání se mu podařilo zmluvit si jeho vypůjčku za 14 dní. Někoho napadlo rozdělit knihu na části, a tak se četbou mohlo potěšit více lidí najednou. Po roce a půl to byla pro autora první česká kniha. Z počátku její obsah působil sklíčenost, až skoro strach. Brzy začal mít ale opačný účinek. Zajatci vzpomínali společně na jiné Jiráskovy romány a dramata, významné osoby a také historická období jeho děl. *Temno* rozvazovalo jazyky a vojáci se k sobě zase přibližovali a vzmáhalo se v nich opět rebelantství. Debaty o tom, že se nechtějí vrátit do doby *Temna*, se rozvíjely pokaždé, když další čtenář dílo dočetl. Kniha byla častým použitím hodně rozbitá, a tak si zřídili malé knihařství a *Temno* byla první kniha, kterou společně svázali.⁴⁸

Major Rudolf Procházka vzpomíná, že na jaře 1915 přišla do Niše poštou nová Jiráskova kniha *Temno*. Obálka byla stržená a čeští důstojníci nevěděli, komu ji mají doručit. Vzali si tedy knihu a četli ji sami. Postupně ji četl a opatroval celý pluk a tato vzácná kniha s ním cestovala přes Itálii až zpět do Čech.⁴⁹

Další vzpomínka z června 1915 popisuje, jak na úseku přední stráže ve strži frenzelské docházelo také ke každodenní četbě *Temna*. Vojáci byli schovaní v pevném úkrytu za skalním ostrohem a každý večer jeden čtenář nahlas přednášel a další tři oddaní posluchači seděli kolem. Další vojáci (Chorvaté a Maďaři) nechápali, co ti Češi na knížkách mají. Netušili ani, že jsou přítomni jen tělesně, duchem se toulají daleko odtud a svůj čas zde trávený měří jen Jiráskovými kapitolami. Po dočtení knížka

⁴⁷ GAJDA, R. 1923 (str. 602–604)

⁴⁸ ŠIŠMA, F. 1923 (str. 630–632)

⁴⁹ PROCHÁZKA, R. 1923 (str. 633)

putovala k další rotě. Tato vzpomínka má ale tragický závěr. 29. června byl ponořen do čety *Temna* velitel záložní roty, nadporučík Lohr. V ten okamžik ale napadli rotu italští letci plynovými granáty. Když si plukovník nebezpečí povšiml a chtěl si nasadit masku, bylo již pozdě. Na následky poslední čtenář tohoto výtisku *Temna* bohužel zemřel.⁵⁰

⁵⁰ SLAVIĆ, M. 1923 (str. 640–641)

3 INTERPRETACE TEMNA

3.1 Pokus o vlastní interpretaci

Fabule příběhu začíná v červnu 1723, kdy je z pohledu několika postav zobrazen slavný vjezd Karla VI. do Prahy na Hradčany. Karel VI. byl následně korunován a slavnostní korunovační hostiny se zúčastnil kromě dalších šlechticů také pan Lhotský, regent na panství Skaleckém. Po hostině se vrací domů na Skalku, kde je čtenář seznamován s jeho neteří - šedesátiletou slečnou Polexinou, zlým správcem Čermákem a také s hlavními hrdiny *Temna* - myslivcem Machovcem a jeho dětmi Tomášem a Helenkou. Helence bylo v té době 15 let a pracovala jako služebná u slečny Polexiny.

Cestou z Prahy Lhotský potká jezuity a vypráví jim, jak se šel císař při příjezdu do Prahy nejdříve pomodlit k hrobu Jana Nepomuckého. Jezuité Jana Nepomuckého uctívají, věří, že konal zázraky a doufají v jeho svatořečení. Lhotský z nich má viditelně velký respekt a snaží se jim zmínkou o Nepomuckém zalíbit, i když si to poté vyčítá. Již zde je ukázáno, co znamenala protireformace a jak nutila mluvit i konat proti svému přesvědčení.

Již po úvodní expozici rozsáhlého textu se objevují znaky hlavní zápletky celého románu. Pan Lhotský přiveze z Prahy Helence dárek – obrázek Jana Nepomuckého, ale dívku tím nečekaně vyplaší. V díle je také zdůrazněno, jak si správce Čermák všimá každovečerního zavírání okenic v myslivně a jeho vzrůstající podezření, že myslivec může mít pobožnost, kterou musí schovávat. Později se ukáže, že okenice jsou opravdu zavírány proto, že si myslivec s dětmi po večerech čte zakázané knížky a modlí se podle své víry. To je prováděno tajně, protože jezuité se snaží tyto kacíře obrátit na svou víru, zakazují jim tajné schůzky, prohledávají domy a zabavují a posléze hromadně a potupně pálí zakázané knihy. Tento strach z vyšší síly, přestože jsou to také jen lidé, kteří určili, že jejich víra je ta jediná správná, prostupuje celým *Temnem*.

Na jaře 1725 se Helence na procházce zjevuje tajný bratr (jak se kacíři mezi sebou nazývají) Vostrý, který Machovcovi varuje, že se na Skalku chystají jezuité a kazatel Moc. On sám se schovává a tajně navštěvuje bratry a utvrzuje je v tajné víře.

Děj další kapitoly je přesunut do Prahy do pivovaru u Březinů na Koňském trhu. Objevují se postavy Filečka a Samečka a také rodina starého pana Březiny, který se bude ženit. Březinova syna Jiříka svatba trápí, ale nakonec se s macechou sblíží prostřednictvím hudby.

Hudba jako důležitá složka prostupuje celým *Temnem*. Často se zde zpívá, například při náboženských obřadech, což posiluje víru, ale také v hospodě a při různých akcích i při svatbě. Myslivcův syn Tomáš navíc hraje na lesní roh a Jiřík Březina na housle. V samotné knize je zaznamenáno několik textů písní i náboženských popěveků.

Po svatbě se příběh vrací na Skalku. Myslivec posílá děti na návštěvu k nemocné babičce, která je dodnes velmi pevná ve víře, i když si za celý život mnoho vytrpěla, včetně bití a pronásledování. U babičky se mají sejít s bratřími a vstoupit do tajného spolku. Na toto shromáždění se dostaví i otec. Kazatel jako by mu z duše mluvil, když hovoří o tom, jak jsou obojetní, že nemohou přiznat svou víru, musí chodit do jejich kostelů na jejich kázání a že už mnoho lidí prchlo za hranice, aby nemuseli žít v této přetvářce dál. Opět se zpívají písně a Helenka na otci vidí touhu svou víru už také neskrývat.

Poté jsou na Skalce ohlášeny misie - veřejná kázání jezuitů. Povinné přetvářování při kázání znovu vyvolá v myslivci touhu po útěku. Rozhodne se k tomuto riskantnímu kroku a večer se s dětmi v duchu loučí. Ráno příběhne Tomáš se zprávou, že jezuité jdou prohledávat myslivnu. Myslivec správně tuší, že přišli na udání správce Čermáka kvůli jeho dlouhodobému podezření na Machovcovu jinou víru, a utíká pryč. Jezuité nakonec knihy objeví i se vzkazem od myslivce, že děti o ničem nevědí a omluvou panu Lhotskému. Ten je, stejně jako slečna Poxlina, velmi zklamán.

V září 1725 vstupuje v Praze do děje postava pan Hubatia - Jiříkova soukromého učitele na housle. Hrají často s Jiříkem společně v jeho bytě, kam si je chodívá poslechnout i Hubatiův soused, deklamátor Svoboda. Ten má s Jiříkem společnou zálibu v knížkách. Občas má ale zvláštní narážky a Jiřík pochybuje o jeho víře, později se ukáže, že oprávněně. Přestože si Jiřík s deklamátorem nad knížkami rozumí, byl by pravděpodobně ochotný ho zavrhnout jen proto, že má jinou víru než on sám.

Stejně jednají i pan Lhotský se slečnou Poxlinou. Přestože mají myslivcovy děti rádi, a ty jim věrně sloužily, shodnou se, že na Skalce zůstat nemohou kvůli té „ostudě“, kdy jejich otec měl jinou víru a navíc utekl. Poxlina navrhuje poslat je do Prahy a pokusit se je prodat někomu do služby.

V Praze se děti ujme starý pan Březina. Tomáše si vezme do služby na vinice a Helenka jde sloužit Jiříkově babičce paní Lerchové, kde dostává ke své nevoli hodiny katolictví od Pátera Daniela. Dostane se k nim zpráva o otci, že se v pořádku dostal za hranice. I zde zůstávají děti potají věrny své víře, pevněji Tomáš, Helenka pod vlivem

jezuity Daniela a také své lásky ale později ve víře slábne. Tomáše na vinicích kontaktují další bratři a začne s nimi chodit na tajné bohoslužby. Snaží se zapojit i Helenku, aby ji udržoval v rodinné víře. Ta se ale bojí prozrazení.

Helence se u Březinů velmi líbí a přemýšlí o tom, že slábne její tajná víra. Naopak se jí začínají líbit nablyštěná kázání, která musí povinně navštěvovat a těší ji pochvala od staré paní, že je již pravá katolička. Přestože se s Tomášem stále vídá, vítá ho často s tajnou obavou, zda nenese zprávy o otci nebo o jejich útěku, o který už nestojí.

V tomto místě končí v rukopise i v časopiseckém vydání první část Jiráskova *Temna*. V knize ale není předěl mezi dvěma díly *Temna* znát a příběh plynule pokračuje dál.

Na jednom z kázání se k Helence nenápadně přitočí bratr Vostrý a sděluje, že ho posílá otec pro ni a pro Tomáše. Helenka prožívá velice těžké rozhodování. Mladá dívka nechce opustit svého milého Jiřího, ale zároveň nechce zradit svého otce a také babičku s matkou tím, že by opustila jejich víru.

V noci se u ní objeví Tomáš s bratrem Vostrým a chtějí, aby si vzala věci a utekla s nimi. Nakonec se ale odhodlá zůstat. Tomáš tomu nemůže uvěřit, nazve ji Římankou a katoličkou a prohlásí, že je zradila. Vostrý dodá „Pán Bůh ji potrestá“ a utečou bez ní.

Další den je Helenka kvůli Tomášovu zmizení potupně odváděna na výslech, stejně jako kdysi ze Skalky, kde ji uznají pravou katoličkou. Dívka zde opět projevuje svou odvahu, a přestože s bratrem neutekla, i přes obrovský nátlak pátera Mateřovského si dává záležet, aby neprozradila nic, co by mohlo Tomášovi nebo Vostrému ublížit.

Poté je v knize zprostředkováno putování Tomáše a Vostrého za hranice. Když Vostrý nechá Tomáše v úkrytu a jde navštívit tajného bratra myslivce Svobodu, Tomáš neodolá touze zatroubit si na svůj lesní roh, čímž prozradí úkryt. Naštěstí se přesto dostanou v pořádku k otci za hranice. Později ale padne podezření na myslivce Svobodu, jezuité prohledají jeho dům a naleznou zde tajné knihy. Myslivce zavrou a hrozí mu smrtí, pokud se nepřizná a neobrátil se na „správnou“ víru. Myslivce ale nechce svou víru zradit a raději pro ni zemře.

V Praze Jiříkova babička zjistí, že Jiřík nechce jít do kněžského semináře, přestože s tím ona i otec Březina počítají. Pochopí proč, když ho zahlédne v objetí na zahradě s Helenkou. Je obrovsky zklamaná, Helenku vyžene a označí ji za svodnici a kacírku. Pošlou ji prozatím k paní Šantrůčkové, než se rozhodnou co s ní dál. Helenka

už znovu nechce nechat o sobě rozhodovat jiné a s nešťastnou vidinou toho, že už Jiřího nikdy neuvidí, se vydá hledat bratra deklamátora Svobodu, aby jí poradil, jak utéct.

Ve městě potká náhodou otce, který se pro ni odvážil vrátit v obavě, aby se nezpronevěřila zděděné víře. Helenka mu slíbí, že tentokrát s ním odejde. Při balení uzlíčku ještě tajně napíše Jiřímu dopis a doručí ho na vinice. Jeden ze silných momentů románu je právě tento, kdy Helenka v pláči píše na druhou stranu svatého obrázku Jiřímu, ať se na ni nezlobí, ale že musí odejít. Při doručování je schovaná pár kroků od Jiřího, ale uvědomuje si, že se s ním již nesmí potkat. Poté Helenka utíká s otcem do Žitavy.

Deklamátor Svoboda netuší, že je sledován, a tak když jde na tajnou pobožnost, vtrhnou na ní jezuité. Ze snahy zachránit starý husitský kalich místo útěku nakonec na místě umírá na mrtvici a kalich jezuité seberou. K popisu mrtvého deklamátora Jirásek dodává: „*V hlubokém temnu žil, v hlubokém temnu odešel. Ani tucha jitřního světla. Temno, temno.*“⁵¹

V březnu 1729 prohlásil Svatý Otec Jana Nepomuckého za svatého, což bylo v Praze velmi slaveno od 9. do 16. října. Těchto oslav se účastnilo mnoho lidí, mimo jiných slečna Poxina i Jiří v bílém rouchu, kterému se velmi stýská po Helence.

Závěr *Temna* se odehrává v Žitavě, kde myslivcovi navštíví známý Fiala a myslivec mu vypráví, jak dobře se jeho rodina má, a že bratr Vostrý je opět v Čechách a navštěvuje a utvrzuje bratry v jejich víře. Helence Fiala sděluje, že Jiřík bude světským knězem a nad jejím smutným, zamýšleným pohledem směrem k Praze si pomyslí: „*Ba, nezapomněla.*“⁵²

Přestože celé dílo je velmi smutné, závěr knihy dodává určitou nadějí na nový, lepší začátek. Je pozitivní především v tom, že rodina myslivce Machovce je opět spolu, podařilo se jí utéct a najít možnost znovu začít žít beze strachu.

Temno je oprávněně považováno za vrcholné dílo Aloise Jiráska. Je to vyprávění a prolínání několika životních osudů, na jejichž pozadí se promítají velké historické události, jako je například příjezd do Prahy a následná korunovace Karla VI. nebo oslavy svatořečení Jana Nepomuckého. Zmiňována je zde také šestiletá Marie Terezie, které již chystají ženicha, protože otec nemá následovníka trůnu.

Aspekt románu je právě v tom, jak jedinec prožívá velkou historii, která se skloubí s jeho osudem. Hlavní linií příběhu je osud rodiny Machovcovi. Hlavní postava

⁵¹ JIRÁSEK, A. 1917 (str. 639)

⁵² Tamtéž (str. 672)

a tragédie celého příběhu je vyobrazena v Helence. Mladá dívka, v jejíž postavě se kloubí nevinnost s obrovskou odvahou postavit se sama proti všem. Odvaha bojovat nejprve za otcovu víru a vydržet všechn posměch a drsné výslechy jezuitů, později za svou lásku a rozhodnutí zůstat v Praze i přes to, že je ho později nucena změnit.

Celou knihou prostupuje především obrovská nespravedlnost toho, kdy za člověka rozhodují jiní. Ta je zobrazena v postavách dětí myslivce Machovce, které jsou kvůli víře odtrženi od vlastního otce a od babičky, následně stěhovány do Prahy a je s nimi nakládáno, jako by to ani nebyli lidé. To se projeví i v momentě, kdy Tomáš uteče a Helenku Březinovi „odloží“ k Šantrůčkové a přemýšlejí, co s ní dál. V postavě Jiříka, jenž je nucen stát se kněžím a vzdát se Helenky. V překažení této mladé lásky, která ani nestihla rozkvést, byla zničena hned v zárodku a musí zůstat nenaplněna jen proto, že jsou z rozdílných rodin a poměrů bez ohledu na to, co sami cítí. Tlak té doby je příliš silný. V tragédii myslivce Svobody, který byl kvůli své odlišné víře dokonce zabit a jehož dětem se nakonec podařilo ze země utéct. Stejně tak v postavách lidí, kterým jezuité kdykoliv vtrhají do domů, prohledávají je a hledají zakázané knihy. Ty jim pak sbírají a hromadně potupně spalují. Hledají, zda někoho neschovávají nebo zda se u nich nekonají tajné obřady. Jezuité nerespektují jiný názor než jejich. Věřili tomu, že Jan Nepomucký konal zázraky, a proto doufali v jeho svatořečení, přestože podle kacířů to žádné zázraky nebyly. Za hanobení sochy Jana Nepomuckého byli dokonce lidé zavíráni a v *Temnu* jeden člověk i zabit. Fanatismus jezuitů je příkladně ukázán na postavě Pátera Koniáše, který nenávidí své tělo, pokud ho neposlouchá, mučí ho hladu a vymýšlí různé další tresty.

Příběh je psán z pohledu vypravěče a střídá se zde několik dějových linií. V rozhovorech postav se objevuje i přímá řeč. Časté jsou delší popisné pasáže, které jsou ale podle mého názoru přínosné k dokreslení situace a nezdržují děj, naopak činí *Temno* zajímavějším a věrohodnějším.

Děj románu je pevně zakotven v místě i čase. Objevují se přesné historické události i přesné datace. Prostředí je věrohodně popisováno tak, jak vypadalo i ve skutečnosti. Objevují se například skutečné názvy ulic, čtvrtí, kostelů i domy s popisnými čísly. Často je vepsána také poznámka pod čarou, co se na místě, o kterém Jirásek v příběhu hovoří, nachází dnes (tedy v době, kdy Jirásek *Temno* psal).

Jiráskova studia tehdejších dob prokazují mimo jiné například i noviny, které se v *Temnu* objevují – Rosenmüllerův *Český postilion*, vydávaný od roku 1719.

3.2 Interpretace na základě odborné literatury

Mezi lety 1890–1910 vytvořil Jirásek obraz nejskvělejších, nejživotnějších a také nejdůležitějších dob českých dějin, husitství a obrození. Chtěl ukázat, jak mnoho znamená síla lidu a co tehdy dokázala. Tím se snažil poučit a povzbudit k tomu, co by mohla dokázat také dnes. Teprve po vytvoření tohoto obrazu síly, klidu a jasu, vytvořil téměř na počátku světové války protiobraz – velkolepé *Temno* o době největšího úpadku našeho národa a o vítězství a triumfu protireformace v Čechách v první třetině 18. století. Přestože čeští lidé nejvíce trpěli v době pobělohorské, ze které bral náměty ke *Skalám* a *Psohlavcům*, jako hroznou dobu temna zde označuje právě první třetinu 18. století. V době pobělohorské byli Češi týráni cizinci a naši lidé se tomu bránili, zatímco později přišla doba, kdy trýzniteli se stali sami čeští lidé, dokonce celé vrstvy národa, a to bylo to hrozné.⁵³

V této době nám Jirásek mistrně představil tehdejší život našeho lidu, který byl plný utrpení, a kdy lidé pro své přesvědčení dokonce utíkali za hranice. Jako největší rozséváči temna jsou v díle líčeni jezuité, pro jejichž fanatismus má Jirásek až jistý obdiv, jak je vidět ve vylíčení pátera Koniáše. Byl ničitelem českých knih, ale Jirásek nám ho neukázal jako člověka, který by ničil jen z nenávisti řemeslné, ale jako člověka, který byl opravdu přesvědčen o tom, co dělal. Tedy i on byl typickým českým člověkem té doby, který šel za svou pravdou, i když pochybnou.⁵⁴

Tohoto vůdce české protireformace Jirásek zpodobil barvami hluboce temnými, nemající obdoby s podáním jezuitů v jiných historických románech. Divě a útočně se rýsuje na temném pozadí postava Koniášova, sama v zoufalé noci. Jeho prudké, neklidné, ale rozhodné pohyby vyzábých údů prozrazují bojovníka, vychrtlé tělo a bledá tvář asketu, z jeho tmavých očí šlehá přísný rozum spolu s neoblomnou vůlí, vášnivost i zvrácená rozkoš z utrpení a hrůz. Čtenáře ovane studený, jedovatý vzduch, kdykoliv se Koniáš v díle zjeví. Drobné scény osvětlují jeho složitou a tragickou duši, například nocleh u smrduté psí zdechliny, ponurý jeho vjezd na ubohém, špinavém vozidle do slavnostní triumfální Prahy v oslavách Jana Nepomuckého, nebo jeho misionářské kázání v Dobrušce, kde k extasi rozplameněný a k mdlobě vysílený vykresluje lidu katolickému i kacířskému hrůzy pekelné.⁵⁵

⁵³ NEJEDLÝ, Z. 1951 (str. 93–95)

⁵⁴ LOUBAL, F. 1930 (str. 8–9)

⁵⁵ NOVÁK, A. 1940 (str. 111–131)

Daleko horší než sami jezuité jsou ale vrstvy, které se jimi nechají otravovat a dokonce jsou v tom šťastny a otravují další. Tím jsou míněni zejména pražští měšťané a také šlechta. Jest zde ukázán hrozný obraz duševní poroby – mrtvo, bezmyšlenkovitost a tupé odevzdání, jako kdyby život a radost vyprchaly. Zajímají se jen o pobožnůstkářství a o strach z kacířství a z pekla. Tento duševní mor se šíří celou zemí. Akorát tajní evangelíci, často lidé chudí, dovedou se bránit. Jsou rozeseti po celé zemi i v temné Praze, ale schovávají se jako „ukryté semeno“. Čekají, až přijde jejich čas, který však nepřichází a temno houstne.⁵⁶

Středem naší pozornosti i sympatií je zde opět prostý lid se všemi přednostmi i nedostatky. V každém Jiráskově díle je právě lid zobrazen nejlépe, a tak máme v určité době vždy krásný obrázek toho, jak náš národ žil, pracoval, trpěl i radoval se. *Temno* je bloudění nábožensky nesnášenlivých i fanatických lidí, ale také lidí nejlepších a nejmýšlivějších, kteří odešli do světa, a tím byl o ně náš národ stále ochuzován. Je zde zobrazen náboženský útlak, který rdousil národ náš v době temna, a to temna po všech stránkách, v době pobělohorské.⁵⁷

Toto dílo má své kořeny v českém náboženském hnutí, které započalo Husem, Českými bratřími a poté reformou Lutherovou a Kalvínovou (proto také jsou tajní evangelíci v knize katolickými odpůrci nazýváni husity a lutrijány). Román nám ukazuje udržování silného spodního náboženského proudu v Čechách i za doby protireformace.⁵⁸ Jirásek tímto dílem znamenitě rozšířil naše znalosti o tragické agonii české reformace v 18. století nově zjištěnými detaily. Ukázal, že „tajné semeno“ se skrývalo nejen v pohraničí, ale také přímo v hlavním městě a v jeho vinicích.⁵⁹

Knihy podle Laichtera svou celkovou stavbou působí hluboce umělecky a je velmi zajímavé sledovat Jiráskovo mistrné rozvíjení jednotlivých vláken příběhu a následné spojování, přičemž vždy směřuje ke stejnému ústřednímu cíli. Román je velmi bohatou přehlídkou postav a příběhů, které představují náboženský život v Čechách za Karla VI. Můžeme říci, že je zde zobrazován boj dvou náboženských světů. Zjevný, útočný boj náboženství katolického vytvořeného protireformací a obranný boj světa druhého, světa náboženské reformy na základě evangelia. Silná stránka díla je mimo jiné v bohatosti prostředků, kterými Jirásek rozpor těchto světů ukazuje.

⁵⁶ NEJEDLÝ, Z. 1951 (str. 93–95)

⁵⁷ LOUBAL, F. 1930 (str. 8–9)

⁵⁸ LAICHTER, J. 1946 (str. 139–154)

⁵⁹ NOVÁK, A. 1940 (str. 113)

Základní děj knihy je celkem prostý, přesto je zde mnoho významných a hluboce působících momentů. Jedním z nich je i vnitřní boj myslivce Machovce, vnitřní rozdvojenost, která hlodá v jeho duši. V jeho postavě a rozdvojenosti můžeme vidět kus tragédie českého člověka. Stejná dvojakost později mučila i Helenku. Jemně psychologicky je v díle líčena přeměna její duše. Díky vlivu katolických obřadů a později i lásky k Jiřímu bylo oslabováno její náboženské přesvědčení a dostavovaly se výčitky a vzpomínky na babičku a otce, kteří jí ukládali, aby v rodinné víře vytrvala. Právě v Helenčině postavě je dokládána Jiráskova umělecká síla.⁶⁰

Jedna z hlavních zápletek románu je osnována na konfliktu marného milování dcery českého kacíře a pražského syna přísně katolické měšťanské rodiny, který je navíc rodiči předurčen ke kněžství. V jejich lásce stojí také rozdíly stavovské – poddaná dívka se nemůže zasnoubit se synem měšťanské šlechty. Mladí milenci si nedokážou vytvořit životní podmínky, které by mohly zrušit osudnou rozluku. Jiřík je nakonec poslušný rodině a Helenka se nechá odvést za hranice mezi bratrské emigranty.⁶¹

Význam knihy není jen v samotných postavách, ale také ve vyličení jedinečného v naší literatuře světa katolického a také světa utajených vyznavačů Kristovy víry. Svět katolický v různé své síle vidíme zobrazen v postavách od poměrně vlažného pana regenta Lhotského až po fanatika Koniáše, kterému nestačilo knihy pálit, ale začal dokonce ty lepší (katolické) sám vytvářet. Regent Lhotský dokonce v nitru s Machovcem i dětmi sympatizuje a rád by si i po myslivcově útěku děti na Skalce nechal, ale nemá k tomu odvalu. Působení protireformace ji zlomilo. Jeho neteř slečna Porexina je již přísnější katoličkou a má dokonce ve svém pokoji oltářik se soškou P. Marie. Přestože je milá a ušlechtilá, ve věcech ohledně jinověrců je tvrdá. A přestože Helenku měla ráda, po odkrytí myslivcova kacířství před ní děvče již nesmí předstoupit. Dalším typem je správce Čermák, sice pobožný, ale přitom udavač a alespoň ve vztahu k poddaným zlý člověk. Šantrůčková, žena sladovnického, ke které je Helenka poslána po prozrazení náklonnosti k Jiříkovi, jí zase přesvědčeně vypráví, že při svržení sv. Jana do Vltavy padaly z oblohy hvězdy, a že hrob sv. Jana vydává krásnou vůni fialek.

Nejen osoby, ale i celé ovzduší katolického protireformačního světa Jirásek zobrazuje sytými barvami – nádherné katolické kostely, slavnosti, průvody i jezuitské misie. Jeho líčení všímající si různých detailů vzbuzuje skutečný obdiv. Úžasného vystižení se zde dostává kultu svatojanskému, který je zaváděn místo kultu Jana Husa.

⁶⁰ LAICHTER, J. 1946 (str. 139–154)

⁶¹ NOVÁK, A. 1940 (str. 115–116)

Je důležitou součástí díla a jeho tragika vrcholí v závěru při slavném svatořečení sv. Jana Nepomuckého.

Tragiky je v románu opravdu dost. Například také ve scéně, kdy na hřbitově v Dobrušce před hranicí zapálených knih zpívají děti za vedení kantora strašlivou píseň, které ani nerozumějí. Nebo když lidé, vychovávaní protireformací k tvrdosti a krutosti, radují se z mučení a poprav třeba i svých sousedů a z myšlenky, že „bludařů“ ubývá.

Proti tomu katolickému stojí v knize svět tajných „husitů, Českých bratří, lutriánů, vyznavačů evangelia a čtenářů bible Kralické“, zobrazený nejen rodinou myslivce, ale mnohými dalšími. Dostáváme se na tajné noční schůzky, kde se přijímá pod obojí a řeční zde kazatelé. Sledujeme, jaká utrpení musejí snést kvůli své víře. Žijí ve stálé obavě z prozrazení, v nebezpečí, že přijdou o chléb a budou mučeni a vězněni. Musejí neustále tajit své přesvědčení a skrývat se. Například starý vinař Novotný, který nechtěl prozradit své bližní, zemřel ve vězení. Babička myslivcových dětí byla jako malá mučena kvůli odmítání prozradit, kde rodiče schovávají zakázané knihy. Lidé utíkali za hranice, nebo dokonce obětovali svůj život, stejně jako myslivec Svoboda, který se odmítl zřici své víry a raději přijal trest smrti. V myslivně musely být každý večer zavírány okenice, aby se mohli děti s otcem tajně modlit. V neustálé přetvářce žil také bratr myslivce Svobody, deklamátor Svoboda, který nakonec zahyne mrtvicí, když je tajné shromáždění, kterého se účastní, vyraženo. Protireformace nutila k přetvářce a tajnostem. I bratrská shromáždění se konala v noci v lesích nebo za zavřenými okenicemi.

Po umělecké stránce Laichter upozorňuje na Jiráskovo charakterizační umění. V románu je mnoho postav a každá z nich je odlišná, má odlišný charakter, každá má svůj smysl a každá nám utkví něčím v mysli. Například v postavě bratra Vostrého, který chodí roznášet bratřím útěchu, v jeho chování i vzezření, v jeho mrštnosti, je vystižena ta nutná stálá opatrnost před pronásledovateli.⁶²

Alois Jirásek v díle dokazuje také svou uměleckou kvalitu. Nad celým románem se rozprostírá hluboký a dusný soumrak, který na nejpohnutějších místech roste ve strašidelnou noc. Tak je tomu při setkání myslivce s bratrem Vostrým, kdy Machovec přijme první myšlenku na emigraci, když děti myslivcovi pospíchají k tajné bohoslužbě, nebo když se Helenka na vinicích rozhoduje mezi svou láskou a rodinným příslušenstvím k víře bratrů. Jezuitské přepadávání tajných bratrů se také většinou odehrává v noci.

⁶² LAICHTER, J. 1946 (str. 139–154)

Arne Novák dokonce vyjadřuje myšlenku, že do některých scén vložil spisovatel kus svého vnitřního života, mocný dojem z dětství nebo osobní vzpomínku. Dokladuje to především v postavě mladého a svěžího Tomáše Machovce, do které, jak se mu zdá, vložil Jirásek kus svého chlapectví a jinošství. Nejsilněji je to vyjádřeno v momentu prchajícího Tomáše z Čech do Žitavy, kde ho za slunečního úsvitu v hlubokém lese omámí taj zřícenin a starodávnosti, pasoucí se srny v něm probudí myslivost a vnitřní síla pudí Tomáše, aby zatroubením na lesní roh oslavil štěstí z volné přírody, svěžest a rozkoš mládí.

Podle Nováka ten nejpozornější čtenář nalezne v díle ještě jeden kulturní motiv – pozvolné vznikání kultury rokokové z baroka. Rokokové ovzduší s sebou přináší postava Antonie Moniky Březinové, jejíž sňatek s pražským sládkem Březinou je jako zásnuby rokokové gracie s důstojností barokní. Je zde zobrazeno kouzlo hudby, stejně jako ve fanfárách Tomášova lesního rohu, hudbě příznačné rokoku a později také romantikům.

Jirásek je realista, což znamená, že psaní předcházelo důkladné studium doby, ve které se román odehrává. To je dokazováno i v popisování slavností, vybavení bytů i kostelů. Různými detaily oživuje tu dobu. Například když popisuje, jaký pořádek musel být v Praze za korunovace Karla VI., smetí se muselo uklidit, na mostě se objevily nové sochy a na ulicích nové lucerny. Dobově realisticky je popsána také cesta dětí Machovcových do Prahy a co vše cestou viděly. Krajinomalba je věrně podána a překvapivá je nejen věrnost, ale také uměleckost líčení. Na konci při slavnostech svatořečení je zobrazená rozzářená Praha, v pozadí ale vidíme temnou postavu Koniáše jako připomínku tragédie národa.⁶³

V tomto závěrečném obrazu byl Jiráskem zpodoběn vrcholný moment stoleté snahy pobělohorské a dovršení jejího vítězství vymožením svatořečení J. Nepomuckého, čímž měl být ze srdce českého národa vyrván Mistr Jan Hus.⁶⁴

Stejně jako český duch a cítění, hyne počátkem 18. století také český jazyk. Mízí zásoba českých knih a povědomí jazykové správnosti. Tento motiv Jirásek jemně vypracoval v tom, jak mezi jezuitu čím dál více vytlačuje českou řeč latina a němčina a český jazyk se stává sprostou mluvou opovrhované luzy.⁶⁵ Toto je ztělesněno v epizodě, kdy slavnosti svatořečení sledují ze zámeckých schodů hradčanských nad Prahou čtyři jezuité v čele s Koniášem. Jeden z nich, starý P. Daniel, je ale nespokojen.

⁶³ NOVÁK, A. 1940 (str. 111–131)

⁶⁴ BARTOŠ, F. M. 1948 (str. 211–215)

⁶⁵ NOVÁK, A. 1940 (str. 111–131)

Nelíbí se mu cizí vyznění slavnosti, odbývání „řeči sv. Václava i Vojtěcha“. České kázání bylo jen před chrámem pro sprostý lid, divadlo provozované studenty, stejně jako nápisy na výzdobách, ale bylo jen v němčině a latině. Další jezuita ho ale odbyde, že latinské a německé nápisy nevadí, hlavně že oslavy jsou.

Jezuité byli spokojeni. Stoletá práce se blížila dovršení a národ byl téměř celý obrácen, pokatoličtěn. Vzдорující zbytky byly vyhlazovány pravidelnými jezuitskými misemi.⁶⁶ „*Podívejte se, jen pohlédněte na to lidstvo tady kolem a dole v ulicích, na mostě. A všechno teď pravověrný lid! Tři sta let to trvalo, tři sta let! Husa upálili, ale duch toho slepejše strašil pořád. Ted' už je přemožen. Ty zbytečky v horách nevydrží, budou jako sníh na slunci.*“ Takto nadšeně v díle hovoří Koniáš, když hledí na lid, který slaví své duševní zotročení. A skutečně i ty zbytečky v horách jsou již nešťastní ze svého osudu. „*Vyhráli, ti černí vyhráli, udeřili námi o zem.*“ povzdechne si jeden z nich.⁶⁷

Jezuité se ale v přesvědčení o své výhře velmi mýlili. Po necelém půl století byl jejich řád zrušen samotným papežem a bylo veřejným tajemstvím, že za svatého byl prohlášen muž, jehož nikdy nebylo.⁶⁸

⁶⁶ BARTOŠ, F. M. 1948 (str. 211–215)

⁶⁷ NEJEDLÝ, Z. 1951 (str. 95)

⁶⁸ BARTOŠ, F. M. 1948 (str. 212–213)

4 RUKOPIS TEMNA Z POHLEDU MANUSKRIPTOLOGICKÉ METODY

Tzv. genetická kritika neboli manuskriptologie vznikla jako nová globální metoda, zabývající se studiem produkce rukopisů (textů) ve smyslu postupného odkrývání významů narůstajících v procesu psaní. „Vznik genetické kritiky je spjat s rokem 1982, kdy se ve Francii ustavil Institut des Textes et Manuscrits Modernes (ITEM), který soustředil generačně i metodou spřízněné badatele, většinou francouzské germanisty, zabývající se studiem moderních rukopisů (zejména H. Heineho), jejich transkripcí a přípravou vydání.“⁶⁹

Tito manuskriptologové zjistili, že význam textu, vyvozený z jeho kanonizované struktury, bývá často odlišný od významu, který je vyvozen z procesu psaní, při kterém text vzniká a působí zde faktor textové geneze. „Proti deskriptivní synchronii "uzavřeného" díla zde stál jeho "předtextový život" v podobě skic, náčrtů, konceptů a rukopisných variant, tedy interpretační cesta od úvodní transformace textu až k jeho konečné podobě.“⁷⁰ Předmětem pozornosti badatelů zůstal umělecký výtvar, velmi se však změnil úhel a intence pohledu. Zajímavý již nebyl konečný text ale samotný akt psaní, to znamená produkce textu a postupné narůstání jeho významu, neboli dešifrování stylu a vlastností dílny spisovatelovy.

Literární text tak přestává být ztotožňován pouze s kanonizovaným, vydaným dílem, ale je vymezován včetně realizované (rukopis) i nerealizované (např. poznámky) autorské invence, pokud existuje alespoň v nějaké grafické formě. Manuskriptologie tedy zkoumá transformaci a produkci textu, postupný proces vznikání jeho smyslu z hlediska narůstání grafické realizace, ale přihlíží jen ke všem prvkům, neboli stopám, které se nacházejí v procesu psaní.

Manuskriptologové se snaží navazovat na odkaz francouzského sémiotika Rolanda Barthese, který se již v šedesátých letech zabýval způsobem vzniku díla a postupným narůstáním jeho významu, a také na francouzské sémiotiky kolem časopisu *Tel Quel*, kteří se zabývali koncepcí textu jako „rukopisu v činnosti“.

⁶⁹ ZELENKA, M. 2002 (str. 82)

⁷⁰ Tamtéž (str. 82)

Za základ genetické kritiky je považována myšlenka, že texty negenerují uzavřené výpovědi vyjevením dříve vzniklého významu, ale utvářejí jistý smysl v aktu psaní.⁷¹

„Proces psaní, který autor jako tvůrčí subjekt ovlivňuje a zanechává v něm materiální stopy, nelze automaticky chápat jako řízený proces, ale zároveň jako hru, někdy i nevědomou textovou strategii řízenou omyly, náhodou, estetickými konvencemi, mimouměleckými faktory apod.“⁷²

K hlavním termínům genetické kritiky náleží dílo, text, pretext, podtext, rukopis a brulion. Dílo je uzavřený celek (kniha, článek nebo báseň), individuální zápis, který má konkrétní název. Text je završený celek, intenzivně ohraničený, který je protikladem k otevřenému procesu psaní. Pretextem rozumíme souhrn dokumentů, například poznámky, scénáře, opravy, změny. Lze jej označit jako čistopis, který je před textem. Podobný pojem je podtext, který zahrnuje jakékoli autorem změněné vydání určitého textu.

Rukopis jako pojem manuskriptologie má určitou specifičnost a rozmanitost. Je to v podstatě otevřená forma textu, která je později používána jako základ tisku. Z časového hlediska za něj považujeme všechny grafické zápisy předcházející textu, např. i poznámky a zápisníky spisovatele. Brulion můžeme volně přeložit jako koncept.⁷³

„Interpretace transformačních „mechanismů“ slovesné tvorby, jako je např. rukopisné škrtnání, přemístění, nahrazení apod., je de facto interpretací tzv. genetické poetiky v zárodečné formě, kterou lze označit za inovovanou teorii literární produkce založené, jak jsme již poukázali, na postupném odhalování pohyblivých významů konkrétních textových stop.“⁷⁴

Pro manuskriptology jsou stejně důležité všechny textové materiály a proces psaní paradoxně intenzivněji signalizuje netextová fáze než kanonizovaný text. Proto také terminologicky upřednostňují pojem změna před pojmem korekce nebo oprava – korekce totiž implikuje již finální text.

Máme čtyři typy změn – dodání textového elementu a jeho následné zrušení bez náhrady, substituce a přesunutí, které jsou uplatňovány ve fázi pretextu například jako

⁷¹ ZELENKA, M. 2002 (str. 82–84)

⁷² Tamtéž (str. 85)

⁷³ Tamtéž (str. 87)

⁷⁴ Tamtéž (str. 88)

eliminace epizod nebo změny v chronologickém pořádku slov. Ty dokumentují vznik umělecké formy a potencialitu prvotních tematizací.

Genetická kritika je zásadním pokusem a dává nový význam studiu rukopisů a celkově práci s textovým materiálem. Může lépe odkrývat proces psaní, a tedy intenzivněji se dostávat k textovým mechanismům ve slovesné tvorbě a k jejich změnám. Můžeme také zjišťovat, jakým způsobem text vznikal – zda se jednalo o náhlou inspiraci, momentální zápis nebo postupnou krystalizaci autorova záměru. Přirozená lidská tvořivost a energie může mít i podobu chaosu, omylu nebo náhody.

Takové dokumentování každého zásahu autora (například škrtnů, vpsů tužkou nebo jakékoli lexikální substituce) předkládá čtenáři dílo v textově „čisté“ formě.⁷⁵

„Ačkoli radikální postulování jakékoli teoretické doktríny vyžaduje obezřetnost a konzervatismus „zdravého rozumu“, z literárněhistorického pohledu je genetická kritika sympatická už jen manifestačním návratem k rukopisu, a to nikoli jen jako k dokumentačnímu materiálu, ale jako k interpretačnímu prostředku, který intenzivněji dešifruje a rozkrývá proces psaní.“⁷⁶

Pro účely této bakalářské práce byl srovnán rukopis Aloise Jiráka s časopiseckým vydáváním *Temna* a s knižním vydáním z roku 1917.

Rukopis je uložen v Památníku národního písemnictví. Je psán poměrně čitelně vlastní rukou Aloise Jiráka, vždy pouze jednostranně. Rukopis je rozdělený na dvě části a ty poté na kapitoly, označené římskými číslicemi. První část má 52 kapitol a 667 stránek, druhá část 25 kapitol a 422 stránek. Místy jsou v něm odstavce přeškrtnuté, a to tak důkladně, aby nemohl být původní text přečtený.

V rukopise je často dopsáno pouze slovo nebo sousloví, pouze výjimečně je škrtnuta a přepsána celá věta. Pokud je škrtnutý celý odstavec, bývá to většinou bez náhrady. Můžeme tedy tvrdit, že nejčastěji používanou změnou z těch čtyř, které v manuskriptologii rozlišujeme, je v rukopise Aloise Jiráka právě zrušení bez náhrady. Celkově ale není oprav mnoho, což nám dokazuje, že tvůrčí záměr spisovatele byl již od počátku zřetelný, detailně promyšlený a tvůrce pracoval systematicky. S tím také souvisí, že mnoho materiálů a pramenů, které musel k psaní prostudovat, měl pravděpodobně předtím detailně zpracovaných a připravených tak, aby mohl nerušeně psát. Pravděpodobně jediné přesunutí textu v Jiráskově rukopise je text, který se původně nacházel na str. 409–413, kde je tužkou přeškrtnut a znovu se ten samý text

⁷⁵ ZELENKA, M. 2002 (str. 89–92)

⁷⁶ Tamtéž (str. 96)

objevuje na str. 442–445 (část o tom, jak se starý pan Březina rozhoduje, že si Machovcovy děti nechá u sebe).

Temno bylo poprvé vydáváno na pokračování v časopise *Zlatá Praha*, který vydávalo nakladatelství J. Otty. První část byla vydávána ve třicátém ročníku *Zlaté Prahy*, která vycházela jednou za 14 dní vždy v pátek. První číslo, které obsahovalo *Temno*, vyšlo 13. září 1912. Poslední díl první části pak vyšel v závěrečném, padesátém druhém čísle třicátého ročníku 12. září 1913. Druhá část vycházela ve 32. ročníku *Zlaté Prahy* od 16. října 1914 do 26. března 1915. Text byl, stejně jako v rukopise, rozdělen do kapitol.

První knižní vydání *Temna* se objevilo v květnu 1915 a srovnávané vydání z roku 1917 s podtitulem „historický obraz“ je již páté. Má 672 stran a vydalo ho nakladatelství J. Otty v Praze.

Srovnáváním se nepotvrdily předpoklady o eventuálních zásazích dobové cenzury, a tak rozdíly v textech jsou jen minimální. Největším rozdílem je změněné pořadí kapitol v knize na rozdíl od rukopisu a časopiseckého vydání. Tato změna ale neznamená změnu děje, pouze pozměňuje jeho sled. V rukopise je správce Čermák zanechán na Skalce v podezření, že myslivec Machovec má tajnou víru a děj se přesouvá do Prahy do pivovaru u Březinů a následně na Březinovu svatbu. Teprve po popisu svatby se vrací zpět na Skalku, kde se Helenka setká s bratrem Vostrým. V knize naopak na Čermákovo počáteční podezření navazuje Helenčino a později i myslivcovo setkání s bratrem Vostrým, a teprve poté proběhne v Praze Březinova svatba. Teprve v sedmnácté kapitole se příběhy obou vydání znovu setkávají nad listem rytíře Mladoty ze Solopisk, který přišel panu Lhotskému na Skalku.

Dalším rozdílem jsou chybějící dva odstavce v knize na začátku 37. kapitoly. V rukopise i v časopise je v tomto místě popisováno, jak Florián Mariánek vede Helenku ke staré paní Lerchové, která na ni hledí nejprve přísně. V knize kapitola začíná rovnou konstatováním, že Helenka se měla u staré paní lépe než na Skalce.

Jako zajímavost můžeme zmínit, že v rukopise se ještě objevuje v textu „o theatrum“, zatímco v časopise i v knize už je česky „o divadle“, nebo že pan Březina své nové mladé ženě v časopise i v rukopise tyká, zatímco v knize jí vyká. V časopise se stejně jako v rukopise i v knize objevují popisky u budov, například co se na tom místě nachází dnes.

Jiné rozdíly ale mezi těmito vydáními nebyly nalezeny a je možné dokonce tvrdit, že rukopis a následné časopisecké vydávání jsou totožné a nikdo ve *Zlaté Praze* Jiráskovi do textu nezasahoval žádnými úpravami.

Pro ověření, že ani později se v textu žádné změny neobjevily, bylo srovnáno také knižní vydání z roku 1917 s vydáním z roku 1951, kdy *Temno* vydalo nakladatelství Melantrich a ilustroval ho Adolf Kašpar, a s vydáním z roku 1961 vydaným Státním nakladatelstvím krásné literatury a umění v souboru spisů vydávaných z podnětu presidenta republiky Klementa Gottwalda, které uspořádal Zdeněk Nejedlý. Tato tři díla jsou opět totožná a nedošlo v nich k žádným změnám. Znovu se tedy potvrzuje výjimečnost díla, do kterého nemusela nakladatelství zasahovat žádnými úpravami.

5 SOUKROMÁ KORESPONDENCE

5.1 Informace k Temnu

Při prozkoumání soukromé korespondence Aloise Jiráska, týkající se *Temna*, která je uložena v Památníku národního písemnictví, je možné nalézt doklady jeho důkladného pátrání v historii pro reálné základy knihy. Je zde patrné, že mu s tímto pátráním několik jeho přátel ochotně pomáhalo a radilo, kdykoliv je o to požádal.

Například Josef Václav Volf v dopise 16. 10. 1912 píše Aloisi Jiráskovi: „*Koncem prázdnin dozvěděl jsem se náhodou, že jakýs pán pátral v Bilém Újezdě a Skalce po některých zprávách historických, týkajících se rodu Mladotův se Svl. - když jsem obdržel 1. seš. Zl. Prahy, ihned jsem uhodl, že jste to ráčil Vašnosti býti sám.*“⁷⁷ Nabízí proto Jiráskovi svou pomoc. Sám se zabývá sbíráním a zkoumáním historických památek opočenského okresu a má nějaké původní místní zprávy o Mladotech a Lhotských, kterými by mu rád posloužil, pokud jich bude moct ještě k *Temnu* použít. Lituje, že se nedozvěděl o jeho zkoumání tohoto kraje dříve, protože by mu rád ochotně podle svých možností vypomohl.

Jiráskovu odpověď bohužel nemáme k dispozici, ale z následujícího Volfova dopisu je možné usoudit, že pravděpodobně žádal informace o židech tehdy žijících na Skalce. J. V. Volf odepisuje v dopise 12. 11. 1912, že na Skalce u poslední zde žijící židovské rodiny a z obecní pamětní knihy zjistil, že Skalečtí židé byli na Skalku přivedeni prvními Mladoty z Prahy a tvořili tu dlouho vlastní obec. Příbytky jim dala postavit vrchnost, sami si postavili dřevěnou synagogu, při níž měli svou německou školu. Ve stráni na „pasece“ obdrželi místo pro hřbitov, který pravděpodobně bude tím hřbitovem, u kterého potkala Helenka v románu bratra Vostrého. Dále zjistil, že v 1. pol. 18. st. žilo na Skalce 7 rodin, mezi nimi Kiš, jehož jméno Jirásek také v *Temnu* použil. Právě žid Lazar Kiš je poslední, s kým Machovcovi děti hovoří, když jsou odváděni ze Skalky a on jim také přinese do Prahy pozdravení od babičky a jedinou zprávu o otcí, že se mu podařilo v pořádku uprchnout za hranice.⁷⁸

O informace o hraběti Šporkovi požádal Jirásek Tomáše Halíka. Ten mu v dopise 27. 11. 1912 odepisuje, že literatura o Sporekovi je velmi rozsáhlá. Velkým

⁷⁷ Ze dne 16. 10. 1912, z privátní korespondence A. Jiráska, uložené v Literárním archivu Památníku národního písemnictví v Praze, Inv. č. 25644.

⁷⁸ Ze dne 12. 11. 1912, z privátní korespondence A. Jiráska, uložené v Literárním archivu Památníku národního písemnictví v Praze, Inv. č. 25645.

dílem ji zná, ale jeho politickou a protijezuitskou činnost, která Jiráska zajímá, dosud nezpracovával. Doporučuje mu však literaturu, ze které toho o Sporekovi dost zjistí a také radí, na koho dalšího se obrátit.⁷⁹

Evangelický farář Josef Šára byl Jiráskovým přítelem z Hronova a z odpovědi v jeho dopise můžeme tušit, že ho Jirásek žádal o rady ohledně kacířských tajných kázání. V dopise z 13. 1. 1913 mu odpovídá: „*Vaše důvěra velmi mne blaží a rád – pokud má známost stačí – na otázky Vaše odpovídám; dle přání stručně. Ad a) Moc v tmavém obleku jest dobře líčen, bez obřadního roucha, jež nebylo při vysluhování večere Páně nevyhnutelné. Ad b) Chléb byl vždy obyčejný (kvašený) chleba v církvi reformované. Chleba ten (střídka bez kurky) býval před posluhováním nakrájen na delší čtverhranné tenké rybičky, na talíř srovnané, a z něho bral kazatel několik těch kousků na paternu a lámal z nich a podával do ruky každému hodovníku u stolu Páně. Kantor Tauc mohl vypomáhati tím, že podával možná kalich, aby tak posvátný ten výkon rychleji byl ukončen. ... Ad c) „Zpověď“ (ale toho slova se v církvi reform. neužívalo, nýbrž příprava k sv. večeri P.) bývala „veřejná“ t.j. kazatel předřikává hlasitě vyznání hříchů a prosbu za odpuštění a tuto modlitbu říkalo celé shromáždění šeptem, někde i polohlasitě za kazatelem – potom předložil některé otázky celému shromáždění, tak: 1) Lituji-li upřímně hříchů svých... 2) Věřili-li, že jsou jim odpuštění pro utrpení a smrt Kristovu na Kříži a 3) Slibují-li Pánu Bohu vděčnost prokazovati a v nové poslušnosti pobožně živu býti – načež celé shromáždění hlasitě – ke každé otázce zvlášť – odpovědělo kladně – s připojením „z milosti Boží“. Potom dal kazatel veřejné rozhrěšení všem kajícím hříšníkům a připojil k tomu „ustavení v důvěrnosti“, aby věřící trvali v pravdě a v milosti Boží.“ Pokud by si přál vědět více, doporučuje mu navštívit dalšího přítele z Hronova, který ho rád uvítá. Pracoval v dějinách emigrace a zná podle faráře vše mnohem lépe, než on sám.⁸⁰*

Jiráskův bývalý pražský žák a archivář hlavního města Prahy, akademik univ. prof. Václav Vojtíšek, mu poskytl významné prameny o Praze 18. století. I díky němu může Jirásek uplatnit v díle znalost konkrétních pražských domů a toho, co se v nich v době temna nacházelo. V dopise z 8. 7. 1912 mu Vojtíšek zapůjčuje fotografii domu

⁷⁹ Ze dne 27. 11. 1912, z privátní korespondence A. Jiráska, uložené v Literárním archivu Památníku národního písemnictví v Praze, Inv. č. 25647.

⁸⁰ Ze dne 13. 1. 1913, z privátní korespondence A. Jiráska, uložené v Literárním archivu Památníku národního písemnictví v Praze, Inv. č. 25648.

„u Pražáků“. V tomto domě bydlela stará paní Lerchová, Jiříkova babička, u které sloužila Helenka po příchodu do Prahy.⁸¹

Později byl Vojtíšek pravděpodobně Jiráskem požádán o informace o jistém Svobodovi, protože v dalším dopise ze dne 5. 4. 1913 oznamuje, že Václav Svoboda s třemi syny Františkem, Kašparem a Josefem obdržel městské právo v Novém městě 20. dubna 1739. Můžeme předpokládat, že se jedná o myslivce Svobodu, který kvůli své víře obdržel trest smrti a jehož dětem se později podařilo utéct do Žitavy.⁸²

Josef Hofer dodává Jiráskovi až 7. 5. 1922 historické jezuitské doklady. Tvrdí, že má v ruce opravdu historický dokument o jezuitském umravňování a pokatolizování našich předků. Protože něco takového v *Temnu* chybí, podle Hofera pak snadno mohou Římané tvrdit, že *Temno* je pohádka. Tento dokument ale podle Hofera *Temno* dokazuje a kreslí jej ještě daleko černějšími barvami. Svědčí o tom, jak „pracovali“ jezuité z kláštera v Uherském Hradišti, takzvaní misionáři, kteří chodili pastorovat – tedy obracet na „pravou“ víru. „*Věru velezajímavé. Kdo se nedostavil ke zpovědi velikonoc. dal mu pan B. Liedl na požádání jezovity karabáčem. Kdo nedal umírajícího zaopatřit, byl pro podruhé poučen – karabáčem. A to si pro ten výprask ještě musel jíti 2-3 hodiny cesty k milostivé vrchnosti na hrad Světlov. Pak je arcit' pochopitelno, že naši předkové buď utekli, anebo se pořímštili. Kdo pak se měl dáti při každé příležitosti na pokyn jezovitů řezat a zavírat.*“ Dále je zde údajně zaznamenáno, kde a komu vzali jakou zakázanou knihu a jak je pak „šmahem“ pálili.⁸³

5.2 Ohlasy na dílo

Mnoho Jiráskových přátel a známých cítilo potřebu vyjádřit mu svůj názor na knihu. Sám Jirásek také několik svých přátel obeslal s věnováním knihy a žádostí o názor. Například Karlu Janků se 11. března 1915 v dopise zmiňuje, že doufá, že přes svátky vyjde jeho nová kniha *Temno*, kterou mu poté s dovolením pošle a prosí, aby ji laskavě přijal.⁸⁴

⁸¹ Ze dne 8. 7. 1912, z privátní korespondence A. Jiráska, uložené v Literárním archivu Památníku národního písemnictví v Praze, Inv. č. 25641.

⁸² Ze dne 5. 4. 1913, z privátní korespondence A. Jiráska, uložené v Literárním archivu Památníku národního písemnictví v Praze, Inv. č. 25642.

⁸³ Ze dne 7. 5. 1922, z privátní korespondence A. Jiráska, uložené v Literárním archivu Památníku národního písemnictví v Praze, Inv. č. 9865.

⁸⁴ Ze dne 11. 3. 1915, z privátní korespondence A. Jiráska, uložené v Literárním archivu Památníku národního písemnictví v Praze, Inv. č. 24823, D 84/6.

Otto Poppler již 3. 9. 1912 vyjadřuje radost nad tím, že nový ročník *Zlaté Prahy* přinese na pokračování *Temno* věnované památce drahých Jiráskových přátel – J. V. Sládka a Z. Wintra. Píše, že jej budou sledovat s upřímnou účastí.⁸⁵

Červinka Vincenc, člen redakce časopisu *Zlatá Praha*, 10. 8. 1913 žádá Aloise Jirásku, zda by přijal členství v porotě soutěže v krátké povídce, kterou *Zlatá Praha* vyhlásila. Zároveň sděluje, že letošní ročník časopisu se blíží ke konci a s tím také román *Temno*. Vyjadřuje vřelý dík za „vzácnou laskavost a opravdovou poctu“, jakou časopisu prokázal svěčením mu tak cenného a krásného díla, které bylo po celý ročník chloubou.⁸⁶

Za zaslouženou knihu Jiráskovi v dopisech děkují také Josef Václav Myslbek⁸⁷ a Karel Matěj Čapek-Chod⁸⁸, který Jiráskův román označuje za velký nový dar národu. Podle Maxe Švabinského by měl Jiráskovi za *Temno* veřejně děkovat celý národ, protože je to snad to nejkrásnější dílo, které napsal. Děkuje mu v dopise 14. 6. 1915 za poctu, kterou mu projevil zasláním své knihy i s věnováním.⁸⁹

Rudolf Gajda též obdržel *Temno* z rukou Jiráskových, a to ještě před válkou – „*Hluboký úpadek českého lidu a triumf jeho nepřátel protireformačních mocně rozrušil moji mysl. Hejno představ přelétlo moji hlavou a soustředilo se v jednu jedinou myšlenku: pomstít se, odčinit ono pokoření národa, které musil vytrpět v osobě hajného Machovce. Nesmí se vrátit Koniáš, třeba se našlo i mezi námi mnoho Čermáků. Tak bylo v předvečer světové války. Za války, slovný mistr, když ještě „v cizích službách“ jsem byl, nejednou čerpal jsem útěchu z čistého pramenu občerstvení Vašeho díla. Prošel jsem sám temnem posiluje se vzpomínkami na velké postavy Temna Vašeho. Národ v jehož žilách kolovala krev hrdinů Vašeho díla spisovatelského, jehož vzorem byly jasné postavy reformací Vašich románů, jedině ten národ byl schopen boje zahraničního a odboje doma. Děkuji Vám, slovný mistr za vzácný dar vyslovuji jedině přání. Kéž osvobozený národ československý pije dále ze studnice Vašeho velkého díla – představa poroby a utrpení budiž mu odstrašujícím příkladem – světlé*

⁸⁵ Ze dne 3. 9. 1912, z privátní korespondence A. Jiráska, uložené v Literárním archivu Památníku národního písemnictví v Praze, Inv. č. 11830.

⁸⁶ Ze dne 10. 8. 1913, z privátní korespondence A. Jiráska, uložené v Literárním archivu Památníku národního písemnictví v Praze, Inv. č. 23579.

⁸⁷ Ze dne 25. 4. 1915, z privátní korespondence A. Jiráska, uložené v Literárním archivu Památníku národního písemnictví v Praze, Inv. č. 25299.

⁸⁸ Ze dne 29. 4. 1915, z privátní korespondence A. Jiráska, uložené v Literárním archivu Památníku národního písemnictví v Praze, Inv. č. 21028.

⁸⁹ Ze dne 14. 6. 1915, z privátní korespondence A. Jiráska, uložené v Literárním archivu Památníku národního písemnictví v Praze, Inv. č. 18286.

*doby slávy a vítězství vůdcem k metám ještě vyšším. Tím bude dílo Vaše nesmrtelné a vy v něm.*⁹⁰

Miloslav Hýsek byl též obdarován *Temnem* od samotného Jiráska. Kromě poděkování také v dopise 2. 3. 1922 lituje, že nedovedl *Sborník k Jiráskovým 70. narozeninám* zredigovat plně k jeho spokojenosti. Jiráskovi se nelíbí článek slečny Kleinschnitzové, o kterém je již zmínka výše v této práci. Hýsek s jejím pojetím pramenů *Temna* také nesouhlasí, ale vysvětluje Jiráskovi, že článek nemohl vyřadit, protože nechtěl čelit výtkám, že vylučuje z knihy stati, které chtějí být kritickými. „Vidím nyní, že jsem neučinil dobře; napravím to tím, že při referátu v „*Naší vědě*“ otisknu projev Vaší slovnosti.“⁹¹ Tím pravděpodobně myslel dopis, který mu Jirásek 26. 9. 1921 zaslal právě s kritikou článku slečny Kleinschnitzové. Slečna se v článku ptá: „Zdaž bychom měli *Temno* bez *Vlčkových Dějin*?“ Proti čemuž se Jirásek ohrazuje a tvrdí, že *Temno* měl v mysli ještě dříve, než po *Dějínách* sáhl. „*A ideové podbarvení, jež Temno dnes má, není z Vlčkových dějin, jak slečna tvrdí, ale ze studia doby a všech pramenů. ... Bude potřeba to uveřejnit, třeba stručněji, aby tyto její úsudky se neopisovaly a nepřecházely z knihy do knihy jak u nás bývá.*“⁹²

Josef Theurer píše 29. 5. 1915, že se ještě nikdy neodvážil projevit Jiráskovi, jak je z jeho díla unesen, protože ví, že je všeobecně ceněno a uznáváno a zdálo se mu neskromným ozvat se se svým názorem. „*Co jest úsudek můj vedle úsudku statisíců? Ale dnes přes všechny tyto úvahy nemohu se zdržeti, abych Vám nepsal... Četl jsem Vaše „Temno“ a neodolatelnou silou mne to pudí, abych Vám poděkoval za vše to, co dílo to ve mně vzbudilo. Zvláštní kouzlo toho díla neleží jen v jeho vysoké hodnotě estetické a literární. Co mu dodává zvláštní hodnoty jest vedle toho i obzvláštní vřelost, s níž je psáno, a jež působí na duši svou vnitřní pravdivostí a procítěností dojmem nezapomenutelným. V tom ohledu je „Temno“ pro Vás typickým. Z Vašich děl, a z „Temna“ jakožto typu nemluví ke mně osoby tam jednající – z nich mluvíte Vy, jak žijete, jak cítíte, jak smýšlíte. Z nich slyším přímo Váš hlas, mohu si představití výraz Vašeho obličejе při těch kterých slovech. „Temno“ vybavilo ve mně tolik vzpomínek na Vás jakožto mého učitele a ještě více z pozdějších let našich společných cest po Čechách – co tehdy řekl jste nám a mně, to nyní pravíte znova, celému národu - a pravíte mu to*

⁹⁰ Ze dne 19. 1. 1923, z privátní korespondence A. Jiráska, uložené v Literárním archivu Památníku národního písemnictví v Praze, Inv. č. 9934.

⁹¹ Ze dne 2. 3. 1922, z privátní korespondence A. Jiráska, uložené v Literárním archivu Památníku národního písemnictví v Praze, Inv. č. 11263.

⁹² Ze dne 26. 9. 1921, z privátní korespondence A. Jiráska, uložené v Literárním archivu Památníku národního písemnictví v Praze, Inv. č. D 17/16.

*ve chvíli, kde bych si přál, aby to celý národ také slyšel! Jak výmluvnou je řeč našeho utrpení, mluví-li ní ústa, která utrpení to tak procítila a cítí, jako Vy, která ne slovy, ale celou svou bytostí tak česky cítí, jako Vy, a která v pravou chvíli poukazuje, v čem je naše síla, naše nepřemožitelnost – že v tom, abychom zůstali věrni sami sobě, spolehali jen na sebe, i v dobách nejhorších... To, a mnoho, mnoho jiného vyčetl jsem z „Temna“, a proto dovoluji si Vám za to vše z plna srdce poděkovati. Kéž zůstanete nám ještě dlouho, dlouho zachován, a kéž darujete nám ještě velkou řadu podobných skvostů! A kéž je Vám i nám popřáno, abyste po „Temnu“ nám mohl ještě napsati nějaké „Jasno“!*⁹³

Jirásek mu na to 20. 11. 1918 odpovídá: *„Jasna už psát nebudu... Jen když jsem se toho jasna dožil a uviděl národ náš zbavený pout a ponižení...“*

Václav Klofáč Jiráskovi 13. 7. 1915 píše, že kdyby v celém životě nebyl napsal nic jiného, než *Temno*, stačilo by to k neskonalé vděčnosti našeho národa. *„Ale Temno je právě čtyřicátá kniha Vaše – to je celá škola pro českou duši a pro české srdce... hltáme každé Vaše slovo a při tom cítíme, čím nám všem Jirásek je, čím je pro obrození české duše, čím pro český charakter a pro opravdu českou kulturu. Díky tomu štěstí, že máme aspoň Jiráska! Ukazuje skutečně z temna ke světlu – učitel podivuhodný, buditel svědomí a vůdce, jakých národ náš měl a má pramalinko. Račte ještě jednou vlídně přijati projev mého obdivu, úcty a vděčnosti.“*⁹⁴

Cyrril Merhout mimo nadšení z knihy ocenil také Jiráskova studia pramenů: *„Z každé stránky mluví prameny, na všem vidím že vše je výsledkem obsáhlého studia, jež mistrné pero Vaše podalo čtenáři v nádherné formě.“*⁹⁵

Karel Mattuš zase oceňoval poutavé vyprávění a podrobné zachycení života lidu v první třetině 18. století. *Temno* je napsáno tak, jakoby čtenář sám prožíval trudné poměry temného věku.⁹⁶

Cyrril Seifert děkuje v dopise 7. 2. 1917 za věnování knihy a vypráví, že se již několikrát ptal Herbena, zda četl některé Jiráskovo dílo a ten vždy odpovídal, že nečetl.

⁹³ Ze dne 29. 5. 1915, z privátní korespondence A. Jiráska, uložené v Literárním archivu Památníku národního písemnictví v Praze, Inv. č. 19995.

⁹⁴ Ze dne 13. 7. 1915, z privátní korespondence A. Jiráska, uložené v Literárním archivu Památníku národního písemnictví v Praze, Inv. č. 23497.

⁹⁵ Ze dne 15. 7. 1915, z privátní korespondence A. Jiráska, uložené v Literárním archivu Památníku národního písemnictví v Praze, Inv. č. 11243.

⁹⁶ Ze dne 19. 7. 1915, z privátní korespondence A. Jiráska, uložené v Literárním archivu Památníku národního písemnictví v Praze, Inv. č. 11640.

Tentokrát ale v říjnu 1916 přijel sám s otázkou za Seifertem, zda četl *Temno* – to že je něco, Arne Novák si neví rady, co napsat a lidé cestují podívat se na Skalku.⁹⁷

Všechny ohlasy ale nebyly jen kladné. Například Jan Evangelista Zima Jiráska ujišťuje, že si ho velmi váží, ale žádá, aby si přečetl přiložený článek z *Čecha* – „*mohl by přispěti k tomu, abyste Slovatný Pane ve věcech týkajících se učení katolického vždy s některým knězem ... srdečně promluvil, nežli neshladitelným písmem do některého z příštích svých spisů napsal byste výroky, kteréž každého uvědomělého, zbožně věřícího katolíka musí bolestně se dotknouti. Pisatel přiložené zprávy více takových míst cituje z poslední knihy „Temno“*“.⁹⁸

O *Temno* byl velký zájem i k dalšímu uměleckému zpracování. Například Ferdinand Písecký 28. 8. 1922 žádá Jiráska o svolení ke zfilmování několika jeho děl a mimo jiné právě *Temna*.⁹⁹

František Tomášek se na Jiráska 18. 5. 1929 obrací s žádostí o povolení vydání *Temna* v lidovém vydání. Ottovo nakladatelství nečiní námitek, pokud Jirásek bude souhlasit, a Tomášek by tímto rád rozšířil *Temno* v co největším počtu výtisků mezi široké vrstvy národní, aby mohly i nadále v něm nacházet povzbuzení a posílení a aby působilo v plné intenzitě a kráse na duše našeho lidu.¹⁰⁰

Adolf Kašpar 11. 3. 1921 Jiráskovi oznamuje, že koná přípravy k ilustrování. Představuje si černé kresby přiměřené vážnosti díla. Díky nim také odpadne zdlouhavá reprodukce a tisk barevných obrázků, čímž se urychlí vydání knihy. Posílá Jiráskovi k nahlédnutí dvě hotové kresby a náčrt úpravy knihy, další bude zasílat přímo do Ottova nakladatelství, se kterým také vše ostatní dojedná.¹⁰¹ V dalším dopise ze dne 7. 1. 1928 děkuje Jiráskovi za vzpomínku na své padesáté narozeniny a právě za možnost ilustrování několika jeho děl.¹⁰²

V dopise 21. 1. 1916 píše Jirásek Karlu Janků, že *Národní listy* přinesly opravu nepravdivé zprávy otisknuté někde v novinách, že *Temno* bylo zabaveno. Sám šel do nakladatelství J. Otty zjistit, jak je to s tou konfiskací, ale tam o ní nic nevěděli.

⁹⁷ Ze dne 7. 2. 1917, z privátní korespondence A. Jiráska, uložené v Literárním archivu Památníku národního písemnictví v Praze, Inv. č. 9913.

⁹⁸ Ze dne 21. 6. 1915, z privátní korespondence A. Jiráska, uložené v Literárním archivu Památníku národního písemnictví v Praze, Inv. č. 11700.

⁹⁹ Ze dne 28. 8. 1922, z privátní korespondence A. Jiráska, uložené v Literárním archivu Památníku národního písemnictví v Praze, Inv. č. 11180.

¹⁰⁰ Ze dne 18. 5. 1929, z privátní korespondence A. Jiráska, uložené v Literárním archivu Památníku národního písemnictví v Praze, Inv. č. 23735.

¹⁰¹ Ze dne 11. 3. 1921, z privátní korespondence A. Jiráska, uložené v Literárním archivu Památníku národního písemnictví v Praze, Inv. č. 11778.

¹⁰² Ze dne 7. 1. 1928, z privátní korespondence A. Jiráska, uložené v Literárním archivu Památníku národního písemnictví v Praze, Inv. č. 21228.

A v nakladatelství by to museli vědět, protože by prvně přišli knihu zabavit tam. Prodává se ale volně dál. Mylná zpráva byla uvedena v *Náchodských novinách* a Jirásek se táže, jak je možné, aby u nich v Náchodě četníci zabavovali knihu jen na základě novinového článku.¹⁰³

Již o rok později se ale můžeme dočíst v dopise Josefu Čejkovi, že dnes čte v *Národních listech*, že prý zemská rada vyloučila ze školních knihoven všechny jeho „husitské“ knihy a *Temno*. „*Kromě toho jsem se doslechl, že i Husitský král, vyjde-li jako kniha, jest už napřed vyloučen. ... Nezmar. Ale také se nedáme.*“¹⁰⁴

Zajímavé je vidět, jakou byl Jirásek v té době osobností a jak si ho lidé kolem něj vážili. Vyjadřovali mu to již oslovením, mezi kterými se často objevovalo například: Slovný Mistr; Slovný, Velectný Pane; Slovný pane vládní rado; Drahý Mistr; Vzácný Mistr; Velevážený pane senátore; Velectný pane profesore; Slovný, Vysocetný Příteli. Na závěr dopisu pak například slovy: S výrazem srdečné úcty jen Vám nejoddanější; Váš nejoddanější a vděčný; V nejvděčnější úctě a obdivu neomezeném jsem nejoddanější sluha a žák; Vám v dokonalé úctě oddaný; K další službě ochotný...

¹⁰³ Ze dne 21. 1. 1916, z privátní korespondence A. Jiráska, uložené v Literárním archivu Památníku národního písemnictví v Praze, Inv. č. 24825, D 84/8.

¹⁰⁴ Ze dne 9. 1. 1917, z privátní korespondence A. Jiráska, uložené v Literárním archivu Památníku národního písemnictví v Praze, Inv. č. 41961, D 100/26.

ZÁVĚR

Práce, která se zabývala Jiráskovým románem *Temno*, je příspěvkem k řadě interpretací, které existovaly v literární historiografii. Zároveň přináší nová zjištění, týkající se derealizace původních předpokladů o zásahu dobové cenzury do díla. Po srovnání rukopisu, časopiseckých otisků ve *Zlaté Praze* a různých vydání z let 1917, 1951 i 1961 můžeme hovořit téměř o totožnosti těchto děl. To svědčí o jejich výjimečnosti, do které se neodvážila zasahovat ani dobová cenzura 50. let minulého století.

Teoreticky práce seznamuje s metodou manuskriptologie a poté ji i prakticky využívá při označování konkrétních změn, kdy tou nejčastější v rukopisu je zrušení bez náhrady. Celkově se zde však nevyskytuje mnoho změn, což opět dokazuje Jiráskovu výjimečnost. Lze proto předpokládat, že celkovou kompozici i ideový záměr svého textu měl autor logicky uspořádaný, a proto své důkladně zpracované historické prameny koncipoval bez větších úprav, přestože se jedná o rozsáhlý román.

Ze závěrů literární historiografie ve 20. století vyplynulo, že Jirásek se na *Temno* pečlivě připravoval a sbíral mnoho materiálů z popisované doby, aby bylo dílo co nejvíce autentické.

Jiráskova pečlivá příprava a používání skutečných osob a reálií v díle byla ověřena také studiem jeho soukromé korespondence týkající se *Temna*, která je uložena v Památníku národního písemnictví. Například Josef Václav Volf Jiráskovi v dopisech pomáhá s informacemi týkajícími se Skalky a rodu Mladotů a Lhotských, Václav Vojtíšek poskytuje významné prameny o Praze 18. století a farář Josef Šára zase přibližuje, jak probíhala tajná kacířská kázání pro jejich autentičnost v díle. Na základě takto důkladné přípravy bylo dílo po vydání velmi oslavováno a několik ohlasů je také v práci zmíněno.

Pátrání v Jiráskově pozůstalosti v badatelně Památníku národního písemnictví bylo zajímavou zkušeností a jedinečnou možností prohlédnout si historickou soukromou korespondenci i rukopis *Temna* psaný Jiráskovou rukou. Nevýhodou je, že se nepodařilo nalézt Jiráskův soupis materiálů a poznámek k *Temnu*, které by jistě byly také velkým přínosem pro tuto práci.

Práce se dále zabývá ohlasy kritiků a fungováním díla v české kultuře během 20. století, kdy došlo ke zneužití Jiráskova díla režimem prezidenta Gottwalda po únoru 1948, a zaměřuje se také na interpretaci románu.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

BARTOŠ, František Michálek. *Knihy a zápasy*. V Praze: Husova československá evangelická fakulta bohoslovecká, 1948, 383 s.

BAUER, Michal. *Ideologie a paměť: literatura a instituce na přelomu 40. a 50. let 20. století*. Jinočany: H&H, 2003, 359 s. ISBN 80-731-9028-1.

FIALA, Jan. Temno, doba Koniášova. In: *Sborník Společnosti Aloise Jiráska*, 5. Praha: Společnost Aloise Jiráska, 2009, s. 110-132. ISBN 978-80-86741-82-6.

GAJDA, Radola. Jiráskovo dílo a náš vojín. In: TSCHORN, R. *Vojna.: Česká vojenská minulost v díle Jiráskově. Vzpomínky vojáků*. Praha: Vědecký ústav vojenský, 1923., s. 602-604.

HAVLÍK, Jiří. Historická kritika Jiráskova Temna ve třicátých letech 20. století. In: *Dějiny v českém krásném písemnictví: sborník příspěvků z literárněhistorické konference ke 150. výročí narození Aloise Jiráska : Hronov 4.–5. září 2001*. Praha: Společnost Aloise Jiráska, 2002, s. 36-45. ISBN 80-238-8969-9.

JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Alois Jirásek*. Praha: Melantrich, 1987, 581 s.

JIRÁSEK, Alois. *Temno. Historický obraz*. Praha: J. Otto, 1917, 672 s.

KLEINSCHNITZOVÁ, Flora. Prameny „Temna“. In: *Alois Jirásek: sborník studií a vzpomínek na počest jeho sedmdesátých narozenin*. Praha: Otto, 1921, s. 159-177.

LAICHTER, Josef. *Uměním k životu*. Praha: Jan Laichter, 1946, 322 s.

LOUBAL, František. *Alois Jirásek a pohled do jeho díla*. Brno: Měsíčník "Červená a bílá", 1930, 15 s.

MIKULÁŠEK, Alexej, Viera GLOSÍKOVÁ a Antonín B. SCHULZ. *Literatura s hvězdou Davidovou: slovníková příručka k dějinám česko-židovských a česko-židovsko-německých literárních vztahů 19. a 20. století*. Praha: Votobia, 1998, 450 s. ISBN 80-722-0019-4.

MIKULÁŠEK, Alexej. Několik poznámek k recepci díla Aloise Jiráska. In: *Sborník Společnosti Aloise Jiráska*, 4. Praha: Společnost Aloise Jiráska, 2001, s. 39-47. ISBN 80-86117-70-7.

- NEJEDLÝ, Zdeněk. *Alois Jirásek: a společenský význam jeho díla*. Praha: Československý spisovatel, 1951, 101 s.
- NEJEDLÝ, Zdeněk. *Alois Jirásek: studie historická*. Praha: Svoboda, 1949, 314 s.
- NOVÁK, Arne. *Zvony domova: Myšlenky a spisovatelé: dvě knihy studií a podobizen*. Praha - Brno: Novina, 1940, 371 s.
- PEŠAT, Zdeněk. *Boj o Aloise Jirásku v zrcadle kritiky*. Praha: Československý spisovatel, 1954.
- PEŠAT, Zdeněk. Jirásek dnes. In: *Alois Jirásek dnes: sborník přednášek z literárně vědního semináře konaného 24. - 26. května 1996 v Hronově*. Hronov: Občanské sdružení KRUH, 2000, s. 7-12. ISBN 80-238-6629-X.
- PLÁNSKÁ, Božena. Jiráskovo Temno dnešními očima. In: *Alois Jirásek dnes: sborník přednášek z literárně vědního semináře konaného 24. - 26. května 1996 v Hronově*. Hronov: Občanské sdružení KRUH, 2000, s. 40-42. ISBN 80-238-6629-X.
- PROCHÁZKA, Rudolf. Vzpomínka. In: TSCHORN, R. *Vojna.: Česká vojenská minulost v díle Jiráskově. Vzpomínky vojáků..* Praha: Vědecký ústav vojenský, 1923., s. 633-635.
- SLAVÍČ, M. Vzpomínka. In: TSCHORN, R. *Vojna.: Česká vojenská minulost v díle Jiráskově. Vzpomínky vojáků..* Praha: Vědecký ústav vojenský, 1923., s. 640.
- ŠÁMAL, Přemysl. O chystané konfiskaci „Temna“. In: *Alois Jirásek: sborník studií a vzpomínek na počest jeho sedmdesátých narozenin*. Praha: Otto, 1921, s. 421-422.
- ŠIŠMA, F. Vzpomínka ze zajetí na Jiráskovo „Temno“. In: TSCHORN, R. *Vojna.: Česká vojenská minulost v díle Jiráskově. Vzpomínky vojáků..* Praha: Vědecký ústav vojenský, 1923., s. 630-632.
- TOMAN, Jaroslav. Persona non grata aneb osudy Jiráskovy tvorby pro mládež za první světové války. In: *Sborník Společnosti Aloise Jiráska, 4*. Praha: Společnost Aloise Jiráska, 2001, s. 23-37. ISBN 80-86117-70-7.
- VORLÍČKOVÁ, Marie. Tou cestou jsem šel. Nástin životopisu Aloise Jiráska. 1. část. Dětství a mládí. In: *Sborník Společnosti Aloise Jiráska, 1*. Praha: Společnost Aloise Jiráska, 1995, s. 3-104. ISBN 80-901716-8-0.

VORLÍČKOVÁ, Marie. Tou cestou jsem šel. Nástin životopisu Aloise Jiráska. 2. část V Litomyšli. In: *Sborník Společnosti Aloise Jiráska*, 2. Praha: Společnost Aloise Jiráska, 1996, s. 7-95. ISBN 80-902107-2-4.

VORLÍČKOVÁ, Marie. Tou cestou jsem šel. Nástin životopisu Aloise Jiráska. 3. část V Praze. In: *Sborník Společnosti Aloise Jiráska*, 3. Praha: Společnost Aloise Jiráska, 1998, s. 7-203. ISBN 80-86117-12-X.

ZELENKA, Miloš. *Literární věda a slavistika*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2002, 259 s. ISBN 80-200-1036-X.

Archivní pozůstalost Aloise Jiráska uložena v Literárním archivu Památníku národního písemnictví v Praze